

**SİS SANCAĞI (Kozan-Feke) MUFASSAL TAHRİR DEFTERİ
TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ II:*
EKONOMİK YAPI**

Yılmaz KURT**

III. REAYA VERGİLERİ (RUSÛM-I RA'İYYET)

Sis Kanunnâmesinde, "Livâ-i mezbûrede mütemekkin olan reâyâ-yı Etrâkden her müzevveden ondört para (ki yirmisekiz Osmanî olur) ve mücerredlerinden ikişer para (ki dörder Osmanî olur) resm alma" denilmektedir. Hane başına alınan ve çift resmine karşılık olduğu düşünülen¹ bu resim, Defterde *resm-i hâne* olarak geçmektedir. Şehirde yaşayan müslümanlar dışında müslim ve gayrî müslim herkesten alındığı görülmektedir.

Resm-i hâne miktarı Kanunnâme'de 28 akçe olarak tayin edildiği halde uygulamada *resm-i hâne*'nin bazı istisnalar dışında 32'şer akçe olarak alındığı anlaşılmaktadır. TD. 150 (1572) Kanunnâmesinde yer alan *resm-i hâne* ile ilgili husus TD. 178 (1536) Kanunnâmesinde aynı şekildedir. Öyle anlaşılıyor ki aradan geçen 36 yıl içerisinde *resm-i hâne* miktarında 4 akçelik fi'îlî bir artış söz konusu olmuştur. Aslında Kanunnâmelerde yazılan miktarlara her zaman uyulmadığı da bilinmektedir.

Şehirde yaşayan gayr-ı müslimler 290 hanedir. İD. 281 Sis İcmâl Defterinde ve TD. 150 (1572)'de şehir mahsul gelirleri sayılırken 15476 akçelik gelir, "Resm-i hâne-i gebrân-ı nefsi-i Sis" başlığı altında kayıt edilmiştir. Buna göre şehirdeki her haneden 53,3 akçe *resm-i hâne* alınmış olmaktadır. Feke kalesi gayr-ı müslimleri ise 209 hanedir ve 11077 akçe *resm-i hâne* ödemektedirler. Burada da *resm-i hâne* miktarı 53 akçedir. Halbuki diğer üç kalede yaşamakta olan gayr-ı müslimler müslüman cemaat gibi 32'şer akçe *resm-i hâne* ödemektedirler. Gayr-ı müslim-

* Bu makalenin nüfusla ilgili birinci bölümü OTAM'ın ilk sayısında yayınlanmıştır.

** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü okutmanı.

1 Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Belleken*, XXIII/ 92 (1959), s. 583.

ler *resm-i çift* karşılığı olarak ödedikleri bu vergiden ayrı olarak 60'ar akçe de cizye ödemektedirler. Cizye konusunda ayrıca bilgi verilecektir.

Resm-i hâne vergisini Adana Sancağında da görmekteyiz. Aynı dönemde Adana'da *resm-i hâne* miktarı 50 akçedir².

*Resm-i hâne*yi çift vergisi olarak kabul ettiğimizde "nimçift" ve "bennak" gibi vergi dilimlerinin veya vergi mükelleflerinin, *resm-i hâne* uygulaması yapılan bu sancaklarda hiç görülmeişini açıklamakta güçlük çekmekteyiz. Eğer *resm-i hâne* *resm-i çift*e karşılıksa, yani *resm-i hâne* bir çiftlik yer tasarruf eden bir vergi mükellefinden alınan bir toprak kirası karşılığı ise bu sancaklarda bir çiftten daha aşağı yer tasarruf eden kimse yok mu idi? Halbuki komşu sancak olan Kars-ı Maraş (Kadirli)'da 82 çift karşılık 656 nimçift ve 11362 bennak nüfus kayıt edilmiştir³. Bu sancakta tamam çiftlikten 50 akçe, nım (yarım) çiftlikten 25 akçe vergi alınmaktadır. Bennak 14 akçe, mücerred ise 6 akçe vergi vermektedir. Mücerred evlense bennak resmi, bennak çift tasarruf etse *resm-i çift* ödeyecektir. Bu usul aslında İmparatorluk genelinde uygulanan sistemdir.

Kars-ı Maraş (Kadirli) Kanunnâmesinde *resm-i çift* ve çiftlik konusunda oldukça geniş açıklamalara yer verilmiştir. Burada yapılan çiftlik tanımında "*bir çift öküz*"e yer verilmemiştir. Beyne'n-nâs meşhur olan çiftlik tanımı Kanunnâmeye göre şöyledir: "*Bir çift nadasına ve ekinine her senede vefâ ide*". Bu ise bir başka tarifile İstanbul müddiyle 6 müdlük yer sayılmaktadır. Kars-ı Maraş (Kadirli) Livasında verilen bu çiftlik tanımının hemen aynısını Karaman Vilâyeti Kanunnâmesinde görmekteyiz⁴. Üzeyir (Özerli, Dört Yol) Sancağında aynı tarihlerde *resm-i hâne* olarak her müzevvec (evli) reâyâdan 50'şer akçe (yarısı ilkbaharda yarısı sonbaharda) alınmaktadır⁵.

Çukurova'da Adana, Sis ve Üzeyir Sancaklarında mevcut uygulamada *resm-i hânenin* ölçüsü olarak sâdece evli olmak keyfiyeti esas alınmış görülmektedir. Bu bakımdan bu *hâne* vergisi, *resm-i çift*e karşılık olmak üzere evli her müslim ve gayr-ı müslim reâyâdan alınan maktû bir vergi olarak kabul edilebilir. İmparatorluğun birçok yerinde *resm-i çift* 22 akçe alınmakta idi. Bu bakımdan 32 akçelik *resm-i hâne* en azından ortalama *resm-i çift* miktarına denk sayılabilir. Oysa Sancak'ta

2 T.D. 114 (1572), Kanunnâme.

3 TD. 168, Kars-ı Maraş Mufassalı'ndan çıkardığımız sonuç.

4 Ö.L. Barkan, *Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 47.

5 TD. 193 (1573), Üzeyir Mufassal Tahrir Defteri Kanunnâmesi.

yaşayan bütün halkın çiftçilik yaptığını ve bir çiftlik yer tasarruf ettiğini düşünemeyiz. Öyleyse niçin her evli reâyadan 32'şer akçe resm-i hâne alınmaktadır? Bu sorunun cevâbını uzun süre düşündük. Eski Kanunnâmelerde de bu konuda bir açıklama yapılmamıştı. TD. 450 (1526) Adana Mufassal Tahrir Defteri Kanunnamesinde yer alan açıklama bize Sis'teki uygulamanın da bu şekilde olduğunu düşündürdü. Adı geçen Kanunnâmede şöyle deniliyordu: Adana 1526 yılından önce (1519 veya 1521 tahriri) Padişah emri ile tahrir edilmiş ve Memluk Sultanı Kayıtbay-Kanunu üzere her müzevvedden 140 Halebî akçe alınması, mücerredlerden vergi alınmaması emredilmiş; imamlara dahi resm-i hâne bağlanmış; bazı yerlerde ise âdet-i mirâhuriyye diye çift tasarruf edenlerden her yılda 10 kile arpa, nîmçift tasarruf edenlerden 6 kile arpa alınması emredilmişti⁶. Kanunnâmede açıklandığı şekilde bu vergi halka ağır gelmiş, bir kısım halk İlyazıcıya bu ağır yergiye tahammülleri olmadığını anlatmaya çalışırken bir kısmı da şikâyetlerini iletmek için İstanbul'a kadar gitmişlerdir. Durum Padişah'a arz olunduğunda, 140 Halebî akçe olan resm-i hâne, 125 Halebî akça karşılığı olmak üzere 50 Osmanlı akçesine düşürülmüş, *âdet-i mirâhuriyye* tamamen kaldırılmış, imamların da imamlık ettikleri sürece *resm-i hânedan* muâf sayılmaları için *Emr-i hümmâyûn* sâdir olmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun bu toprakları fethettiği zaman burada bulduğu ve değiştirmeden aynen uyguladığı *Kayıtbay Kanunu* (Memluk Kanunu) halkın şikâyeti üzerine değiştirilmiş ve vergiler hafifletilmiştir. Bu miktar bile İmparatorluğun birçok bölgesine göre yine oldukça yüksek bir vergidir. Ancak Memlukler zamanındaki uygulamaya göre halk oldukça ferahlatılmış görünmektedir. Daha fazla azaltılması ise herhalde orada bulunan zemet ve timar gelirlerini büyük ölçüde sarsacağından mevcut statükoyu kökünden alt-üst edebilirdi. Halbuki Osmanlı'nın temel prensibi statükoları korumak, mecbur olmadıkça değiştirmemektir. Adana'daki durumun Sis için de geçerli olduğunu kabul edebiliriz. Kars-ı Maraş (Kadirli)'de *resm-i hâne* uygulamasının görülmeyişini ise, fetihden önce burada Memluk Kayıtbay Kanunu uygulanmadığı, Dulkadirli Beylerinin kendi kanunları, belki de Akkoyunlu Kanunu uygulanmakta olduğu şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğunda başta İstanbul halkı olmak üzere şehirli halk birtakım vergilerden muâf tutulmuşlardı. Sis'te de şehirli müslüman halkın *resm-i hâne* ödediklerine dâir Mufassal'da bir kayıt olmadığı gibi aynı Deftere dayalı İcmal Defterinde de bu konuda hiçbir açık-

6 BA, TD. 450 (1532) Adana Mufassal Tahrir Defteri Kanunnâmesi.

lama yapılmamıştır. Defterde şehirde yaşayan halk mahalle mahalle isimleri ile kaydedilmiş, bazı isimlerin altına () mücerred işareti konulmuş, diğerleri ise boş bırakılmıştır. () mücerred işareti konular 31 kişidir. Bu durumda geri kalan 244 kişi evli olarak kabul edilmiştir. İsimlerin altında vergi ile ilgili hiç bir kayıt yoktur. Şehirdeki gayr-ı müslimlerin evli ve bekâr olanları ayrı ayrı kayıt edilmiş fakat bunların da vergileri burada yazılmamıştır. Mahsul gelirlerinden bunların 53,3 akçe *resm-i hâne* ödedikleri anlaşılmaktadır. Mücerredlerinin bir vergi ödeyip ödemedikleri bildirilmemiştir. Ancak 15476 akçelik bu *resm-i hâne* içerisinde *resm-i mücerred* bulunması da mümkündür. Çünkü ortalama *resm-i hane* 53 akçeyi bile geçmektedir. Burada *resm-i hâne* miktarının yüksek oluşu dikkati çekmektedir. Aynı şekilde Feke Kalesi zimmîleri de 53'er akçe vermekte idiler. Bunlarda mücerredlerden ayrıca *resm-i mücerred* alındığı da bellidir. Öyleyse niçin 32'şer akçe değil de bu zimmîlerden 53'er akçe alınmaktadır. Bütün gayr-ı müslimlerden 53'er akçe alınıyorsa o zaman niçin Anavarza, Lemberd ve Kübdere Kalelerinde yaşayan gayr-ı müslimlerden 32'şer akçe alınmaktadır?

Bize bu 53 akçe Memlûkler dönemindeki vergi gibi görünmektedir. Fethin ilk yıllarında da uygulanan Kayıtbay Kanununa göre buralarda reâyadan 132'er Halebi akçe *resm-i hâne* alınmaktaydı. 125 Halebi akçe 50 Osmanlı akçesi yaptığına göre 1 Halebi akçe 0,4 Osmanlı akçesine denktir. 132 Halebi akçesi ise bu hesâba göre 53 Osmanlı akçesi yapar. İşte bu zimmîlerin ödedikleri 53'er akçe Memlûkler zamanında ve fethin ilk yıllarında ödedikleri bu 53 akçeden dolayı yüksek görünmektedir. Diğerlerinde 53 akçeden 32 akçeye indirildiği halde Feke Kalesi ve nefsi-i Sis zimmîlerinde bu miktar aynen bırakılmıştır. Bunun sebebi olarak da her iki yerin bu *resm-i hâne* gelirlerinin Hass-ı Mirlivâ olması düşünülebilir. Herhalde Mirlivânın gelirinin azalması istenmediği için bunların *resm-i hane* miktarlarında bir indirim yapılmamıştır⁷. Böylece 1523-24 ve 1525-26 tahrirlerinde uygulanan 53'er akçelik *resm-i hâne* 1536-37 yılı tahririnde değişmediği gibi 1572 yılı tahririnde de aynı kalmıştır⁸. Nefsi-i Sis ve Feke zimmîlerinin vergilerinin indirilmeyişinin sebebi olarak buralardaki halkın durumlarının 53'er akçe ödemeye uygun olduğu da ileri sürülebilir.

Bu konuda özetle şunları söyleyebiliriz: Sis'te her evli erkekden *resm-i hane* adıyla maktû' bir vergi alınmaktadır. Bekâr olanlarından ise

7 132 Halebi akçe 52,8 Osmanlı akçesi yapmaktadır. Ancak yuvarlak hesap 53 akçe kabul edilmiş görünmektedir.

8 Halaçoğlu, s. 830.

resm-i mücerred alınmakta, bu iki verginin dışında nimçift, bennak, caba gibi vergiler veya vergi mükellefleri görünmemektedir. Bu durum ise Sis Sancağında çift vergisi karşılığı alınan *resm-i hâne* vergisinin toprak tasarrufuyla ilgili olmayıp sadece vergi mükellefinin medenî durumu ile ilgili görünmektedir. Muâflar dışında herkes bu vergiden sorumludur. Ekebileceği toprak konusunda bir sınırlama getirilmemiştir. Yarım çiftlik yer de ekse, 2 çiftlik genişliğinde yer de ekse *resm-i hane* miktarı değişmemektedir. Aslında bir şahsın ne kadar yer ektiğini gösteren hiçbir kayıt da mevcut değildir. Çiftlik deyimi hiç kullanılmadığı gibi, *dönüm resmine* de rastlanmamaktadır. Ayrıca sırf hayvancılıkla meşgul olan reâyânın da *resm-i hâne* ödedikten başka ayrıca beslediği hayvan sayısına göre *resm-i ganem* de ödemekte olduğunu söyleyebiliriz. Çiftçilik yapanlar ise elde ettikleri ürünün öşrünü vermekle sorumlu idiler. Bu durum ise tarıma müsait toprakların genişliği ve bu sebeple tarımı teşvik şeklinde yorumlanabilir.

Resm-i mücerred.

İş-güç tutmaya kâdir yetişkin bekâr erkekler ise resm-i mücerred adı altında bir vergi ödemektedirler. Mücerredlerin ödediği bu vergi Kanunnâmede ikişer para yani 4'er Osmanlı akçesi olarak gösterilmiştir. Ancak resm-i hâne gibi bu verginin de Kanunnâmeden farklı alındığı görülmektedir. Çoğunlukla 3'er akçe olarak alınan bu verginin şehirli-lerden alınmadığını görmekteyiz. En yüksek mücerred vergisini ise Anavarza Kalesi zimmileri ödemektedir. Burada bulunan 2 mücerredin 9'ar akçeden 18 akçe resm-i mücerred ödedikleri anlaşılmaktadır. Bazı cemaatlerde resm-i mücerred ortalaması 3,9; 2,5; 2,4 gibi küsürlü sonuçlar vermektedir. 6 cemaatte ise 4'er akçe alınmaktadır. 29 cemaatte ise 6'şar akçedir. Resm-i mücerred miktarında esas yoğunluk ise 3 akçe olarak görülmektedir. Yaptığımız tasnifte 54 cemaatin 3'er akçe resm-i mücerred ödediğini gördük. Böylece en az 1 akçe en çok 9 akçe olarak alınan resm-i mücerredin çoğundan 3'er akçe olarak alındığı anlaşılmış oldu. Toplam olarak ise 1073 mücerredin 4775 akçe ödedikleri hesaplandı. Buna göre ortalama olarak bir bekâr erkekten 4,45 akçe vergi alınmış olmaktadır.

1573 yılında Üzeyir Sancağında alınmakta olan resm-i câmus ile ilgili bir konu Padişah'a arz olduğunda:

"Etrafında olan Sancaklarda ne vechile almugeldi ise bu sancakdan dahi ol vechile alına" diye ferman buyurulmuştur⁹. Buna göre bir ver-

9 TD. 193 (1973) Üzeyir (Özerli) Mufassalı Kanunnâmesi.

ğinin alınmasında çevre Sancaklardaki uygulamaya önem verildiği anlaşılmaktadır. Sis çevresindeki Sancaklarda ise Adana Sancağında mücerredlerin hiç vergi vermedikleri görülmektedir. Aynı şekilde Üzeyir Sancağında da mücerredlerden resm-i mücerred alınmazken Antep ve Kars-ı Maraş'ta 6'şar akeç alındığı görülmektedir. Ancak tatbikatta Sis'tekine benzer farklı uygulamaların olup olmadığı konusunda birşey söyleyebilecek durumda değiliz.

Mücerred denilen bekâr erkeklerden vergi alınmayışı Malatya Kanunnâmesinde (tarih 1560 M.) şu şekilde açıklanmıştır:

“Ve deftere yazılmayan mücerredler mâdem ki ataları hizmetinde olup ataları ekmeğin yiyeler anların gibilerden nesne alınmaya. Müstakil kisbi olanlardan alın¹⁰.

Çukurova resm-i mücerred alınan ve resm-i mücerred alınmayan sancaklarda mücerredlerin evli nüfusa oranını araştırarak bu verginin evlenme üzerinde bir etkisi olup olmadığını öğrenmek istedik. Ortaya çıkan sonuç, mücerredlerden vergi alınmayan yerlerde bu oranın düşük olduğu, yani buralarda mücerred sayısının az olduğu, aksine mücerredlerden vergi alınan sancaklarda mücerredlerin daha kalabalık olduğudur.

Tablo VII: Çukurova'da mücerredlerin evli nüfusa oranı.

Tahrir Defteri	Sancak	Resm-i mücerred (akçe)	Topl. nüfusa oranı %	Evli nüfusa oranı %
TD. 114 (1572)	Adana	Yok	16.4	21.9
TD. 193 (1573)	Üzeyir	Yok	14.5	19.6
TD. 168 (1573)	Kars-ı Maraş	6	34.3	69.1
TD. 134 (1572)	Tarsus	4	25.1	35.2
TD. 150 (1572)	SİS	4	22.5	28.2

Ordu yöresinde ise mücerredlerin toplam nüfus içindeki nisbetleri 1455'de % 9 iken 1613 yılında % 40'a yükselmiştir. Burada da mücerredlerden vergi alınmamakta, mücerred evlenirse caba vergisi ödemeye başlamaktadır¹¹. Mücerred oranının yüksek olması ise genç nüfusun fazla oluşu olarak yorumlanabileceği gibi çok daha yüksek olan resm-i hâne-

10 R. Yinanç-M. Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri* (1560), Ankara 1983, s. 4.
11 Bahaeddin Yediöldüz, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi* (1455-1613), Ankara 1985, s. 79.

den kaçış olarak da yorumlanabilir. Ancak Adana'da mücerreden vergi alınmadığı, evli olanlardan ise 50'şer akçe vergi alınmaya başladığı halde mücerred oranının en düşük bu sancakta görünmesi ikinci düşüncüyü zayıflatmaktadır.

Sis Sancağında toplanan 4775 akçelik resm-i mücerredin, Sancağın toplam geliri içindeki payı % 3 civarındadır. Halbuki resm-i hanenin genel gelirlere oranı % 10.6'dır. Rakamlarla söylemek gerekirse 1237767 akçelik gelirin 131261 akçesi resm-i hâne gelirlerinden sağlanmaktadır. 94 Türk Cemaatin 155122 akçelik geliri içerisinde resm-i hane gelirleri 97380 akçe ile % 62.7'lik bir orana sahip olmaktadır.

Cizye

Cizye İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan erişkin gayr-ı müslim erkeklerden alınan bir "baş vergisi"dir. Bu vergi Batı Anadolu ve Rumeli'de ispenç veya ispençe diye isimlendirilen vergi olarak görülmektedir. Ancak cizye veya ispenç'in çift resminin karşılığı olarak gayr-ı müslimlerden alınan bir vergi olduğunu kabul etmek Sis ve Adana'daki uygulamalar ışığında mümkün görünmemektedir¹². Çünkü buralarda yaşayan gayr-ı müslimler müslüman halkla birlikte çift resmine karşılık görünen resm-i haneyi ödemektedirler. Hatta bazı yerlerde daha yüksek oranlarda ödemekte olduklarını daha önce resm-i hâne konusunda yazmıştık. Bu durumda Barkan'ın ispenç'in cizye ile aynı olduğu ve çift resmine karşılık alındığı fikrine bu bölgeler için en azından bir istisnâ koymak gerekmektedir. Cizye aslında fethedilen arazi üzerine tarh edilen kollektif vergi manasına gelir. Fert başına kafâ vergisi olan cizye ile mülk vergisi olan harac arasında sonraları ortaya çıkan ayrılık ilk zamanlar mevcut değildi¹³. Kanunname de cizye ve harac deyimleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Vergi türü daha kati ifade edilmek istenildiği takdirde, o zaman arazi vergisine Cizyetü'l-arz, baş vergisine de Haracü'r-ru'us denilirdi¹⁴.

12 Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *Türkiyede Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 791: "Bu vaziyete göre, ispenç resminin, çift resminden ayrı bir vergi olmayıp, elindeki toprak veya çift hayvanı miktari hesaba katılmadan vergi mükellefiyeti çağına gelmiş olan her gayri Müslim erkek reayadan müsâvî surette alınmakta olan çift resmi veya teferruatının diğer bir ismi olduğunu söyleyebiliriz."

13 C.H. Becker, "Cizye", *IA*, c. III (1977), s. 200.

14 B.C. Nedkoff, (Çev. Ş. Altundağ), "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, VIII/32 (1944), s. 608; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 2. Bs., Ankara 1984, s. 321.

Kanunnâme'de cizye konusunda şöyle denilmektedir:

“Livâ-ı mezbûrede mütemekkin olan keferenin her müzevvecinden ve mücerredinden defter- atıkde yirmi dörder para ki kırksekizer akçe olur cizye ta'yîn olunmuş imiş. Emr-i Padişâhî ile vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda zikr olan keferenin cizyeleri şey-i kalîl olmağın şer'a ve kanuna muhâlifdir, gerekdir ki kefer-i mezbûreye harac-ı şer'î vaz' edesiz deyu fermân olunub ber müceb-i Emr-i Âlî kefer-i mezbûrenin her müzevvecinden ve mücerredinden otuzar para ki altmışar Osmanî olur cizye ta'yîn olunub kayd olunmağın Defter-i cedîde dahi kemâkân kayd olundu”.

TD. 150 (1572) Sis Mufassalî Kanunnâmesi 1536 tarihli Kanunnâme ile aynıdır¹⁵. Kanunî döneminde tutulan Vilâyet-i Çukurâbâd Tahrir Defterinin Kanunnâmesinde 48'er akçe cizye alınması emredilmiştir¹⁶. Burada verilen bilgiye göre eskiden Defter-i atıkde 50 Halebî akçe, yani 20 Osmanlı akçesi alınması emredilmişti. Ancak yeni tahrir sırasında Padişah'tan emir gelmiş ve yukarıda yazılmış olan gerekçeden dolayı bu 20 akçelik cizye 48 akçeye çıkarılmıştır. Ancak TD. 254 (1547) Adana Mufassalında El-nahşâ Kalesi Ermenileri ile ilgili kaydın altında:

“Livâ-i mezbûre zimmîlerinin haracları kadîmden ellîşer akçe olup sonra altmış alınması fermân olunub hükm-i şerîf vârid olmuş” iken kâtip sehviyle 50'şer akçe yazıldığıın anlaşılması üzerine sahîh haraclarının 60'ar akçe olduğu tasrîh edilmektedir¹⁷. TD. 178 (1536) ve TD. 150 (1572) Sis Mufassalları Kanunnâmelerinde yer alan cizye maddesi aynıyla TD. 177 (1536) Adana Mufassalî Kanunnâmesinde de yer almaktadır.

Sis Sancağında yaşayan gayr-ı müslimlere kale hizmetinde bulunmak veya derbend beklemek gibi özel bir görevin verildiği yazılmamıştır. Ancak Adana'da Melvan (veya Milvan) Kalesi kâfirleri “kal'a hizmetin ettikleri sebepten” sâir reâyâ gibi resm-i hâne vermemekte, cizyelerini ve öşr-i şıralarını Padişah'ın hassına ödemekte idiler¹⁸. Külek (Gülek) Boğazında “tarîk-i amm üzerinde” bulunan El-nahşâ Kalesi kâfirleri “yollar bekleyüb ve derbendler hidmetin idüb ve kal'a hidmetinde olmağın avârizdan ve resm-i hânedan ve cizyeden muâflar olgelmeğın girü ber karar-ı evvel muâf kayd” olunmuşlardır¹⁹. Ancak 1547 yılında “vaz” olunan harac-ı şerî edâ itdüklerinden sonra sâyir tekâlif ve rüsûm-

15 Halaçoğlu, s. 891, Ek-III: Kanunnâme-i Livâ-i Sis.

16 Ö.L. Barkan, *Kanunlar I*, s. 204.

17 TD. 254 (1547), Adana Mufassalî, s. 284.

18 TD. 69 (1519), Adana-Tarsus-Sis Mufassalî, s. 257.

19 TD. 177 (1536), Adana Mufassalî Kanunnâmesi, s. 3.

dan muâf kayd olundular” denilmektedir²⁰. Öyle anlaşılıyor ki El-Nahşa zımmîlerinin cizyeden muâfiyetleri açıklanmayan bir sebepten dolayı kaldırılmış ve 1547’den itibaren bu kale halkından tekrar cizye alınmaya başlanmıştır.

Bölgede gayr-ı müslimlere uygulanmakta olan cizye usulünün Sis Sancağı için de geçerli olduğunu düşünebiliriz. Sis Kalelerinde yaşayan zımmîlerin Adana’da gördüğümüz gibi birtakım muâfiyetlerinin bulunmayışı ise bu kalelerin askerî fonksiyonlarını yitirmelerinden dolayı bu kimselere artık özel görev verilmemesi ile izah edilebilir.

Cizye gelirleri kime aitti? Hemen söyleyelim ki cizye her yerde Padişaha ait bir gelir olarak görülmemektedir²¹. Şehir zımmîlerinin 21720 akçelik cizyesi ile Feke Kalesi zımmîlerinin 16260 akçelik cizyeleri Padişah hassına aitti. Diğer üç kalede yaşayan gayr-ı müslimlerin 16140 akçelik cizyeleri hakkında Mufassalda olduğu gibi İcmal’de de hiçbir açıklama yoktur. Daha önce izah ettiğimiz sebepten bu gelirin Padişah tarafından Sis’deki Büyük Cami (Hoşkadem Camii) giderleri için bağışlandığını tahmin etmekteyiz. Ancak Çukurâbâd Vilayeti Kanunnâmesinde: “Ve kasabâtda mütemekkin olan keferenin cizyeleri ve resimleri defter-i atıkde Sancakbeylerine has kayd olunmuş bulunmağın hâliyâ defter-i cedîde dahi kemâkân kaydolundu” denilmektedir²². Kanunnâmenin bu açık hükmüne rağmen uygulamada incelediğimiz defterler içerisinde sancakbeyine has tayin olunan bir cizye gelirine rastlayamadık.

Sis Sancağında 1572 yılında toplanan cizye miktarı 54120 akçedir. 902 nefer gayr-ı müslimden hiçbir ayrıcalık gösterilmeden 60’ar akçe cizye toplanmıştır. Cizye kadın, çocuk ve ihtiyar erkekler müstesnâ varlıklı, yetişkin erkeklerden alınırdı²³. Kör, sakat gibi vücutça veya akılcıca bir noksanlığı olanlar da cizye vermezler. Tahrir Defterlerinde bu durumda olan mükellefler de isimleri ile kayıt olunurlar, fakat isimlerinin üzerine muâfiyetlerini gerektiren a’mâ, mecnûn gibi muâfiyet sebebi kayıt edilirdi. Sis’te incelediğimiz dönemde yaşamakta olan 902 gayr-ı müslimin hiçbirinin üzerinde bu şekilde muâfiyetini gerektirecek bir kayıt olmadığından hepsinden 60’ar akçe cizyeleri alınmıştır. Kilise men-

20 TD. 254 (1547), Adana Mufassalı, s. 285; Karaisâh Nahiyesinde El-Nahşa Kalesi, 53 nefer gebrân 60’ar akçe cizye vermeye başlıyorlar.

21 Ö.L. Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterler” (I), *İFM*, II, (İstanbul 1940-41), s. 37: “... Cizye, Agnâm, Resmi gibi heryerde doğrudan padişaha ait bulunan vergileri toplamak için...”

22 BA, ED. 735 (Kanunî Devri), Vilâyet-i Çukurâbâd Mufassalı Kanunnâmesi, Bkz. *Kanunlar* I, s. 204-

23 Becker, Aynı makale, s. 200.

suplarının da bu vergiyi aynı oranda verdikleri anlaşılmaktadır. Cizye-
nin maddî durumu uygun olan yetişkinlerden alındığını düşünerek Sis
gayr-ı müslimlerinin maddî açıdan iyi durumda oldukları sonucunu çıkar-
abiliriz. Nitekim şehirde yaşayanların ne işlerle uğraştıklarını kesin ola-
rak bilmiyorsak da Feke ve Lemberd Kalelerinde dokuma işi yaptıklar-
ını bilmekteyiz.

Sancakta toplanan 54120 akçelik cizye gelirinin, 1237767 akçe-
lik sancağın toplam geliri içerisindeki payı ise % 4.3'dür.

IV. TOPRAK İDARESİ

a- Haslar

Sis (Kozan) Sancağında incelediğimiz 1572 tarihli Deftere göre ge-
lirler has, zeamet, timar şeklinde genel ayırıma göre düzenlenmiştir.
Vakıf ve mülk durumundaki gelir kaynaklarını da bu bölümde ele almak
herhalde daha doğru olacaktır.

Defterde Padişah hassı olan gelir kaynakları ayrı ayrı gösterilmiştir.
Biz padişah haslarını teşkil eden gelirleri 281 numaralı Sis İcmal Defterin-
den de karşılaştırmak ve kontrol etmek üzere aşağıdaki şekilde tesbit ettik.

Tablo VIII: 1572 Yılı Sis Hass-ı Şâhî Gelirleri.

1. Nefs-i Sis cizye geliri	21.720
2. Lemberd, Kübrede ve Anavarza Kalelerinden (cizye hariç)	13.059
3. Mahsûl-ı yava ve beytül'mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd	6.000
4. Mahsûl-ı dekâkın-i ma'sara 24	840
5. Resm-i tapu-yı zemîn an nefsi şehri	1.000
6. 17 cemaatin gelirler yekunu (15a—21a arası sırayla)	32.723
Toplam (Yekûn)	75.342
7. 100 mezraadan toplam olarak	107.403
8. Enhâr-ı çeltük-i hassa (24 adet)	122.600
9. Harac-ı zimmiyân-ı kal'a-i Feke	16.260
CEM'AN YEKUN	321.605

24. Mufassalda: (siyakat rakamı ile: 5) 5 bâb beher bâb fi 48: 840; İcmâlde: 28 bâb, yazılı-
dır. $28 \times 30 = 840$ eder. Ancak $48 \times 5 = 240$ ettiğinden İcmal'deki rakamlar daha doğru görünür-
yorsa da, TD. 178 (1536)'da da ma'sara 5 bâb olarak gösterilmiştir. Sonuç yine 840 akçedir.
Bkz. Halaçoğlu, s. 826.

İcmâl Defteri'nde Hass-ı şahî gelirleri bu düzen içerisinde gösterilmiştir. Ancak birinci yekûn olarak verilen 75.342 akçe 17 Hass-ı şahî cemaat ile 3 kale hasılları toplamı olarak tarafımızdan hesap edilerek Mufassal ile de karşılaştırmak suretiyle kontrol edilmiştir. Yapılan hesap doğrudur.

Hass-ı şahî gelirlerin İcmal Defterindeki ve Mufassaldaki sıralamaları son derece uygunluk göstermektedir. Normal olarak İcmal'in Mufassal'a göre yapılması gerekmektedir. Ancak burada gördüğümüz Mufassalın İcmale uygun olarak yazılmış olması ihtimalini düşündürmektedir. Şehir gelirleri yazıldıktan sonra 17 cemaatle birlikte 3 kalenin hasılı yazılmış, daha sonra da Hass-ı şahî olan mezraalar sıralanmıştır. Hass-ı şahî mezraaların hasılları toplamı olarak İcmal'de 107.403 akçe gösterilmiştir. Ancak yaptığımız hesaplamada bu sayıyı biz 4052 akçelik bir eksikle 103351 olarak bulduk. Bu hesaplama TVD. 178 (1536)'da da aynen bulunan 99 mezraa dahil edilmiştir.

Hass-ı şahî gelirlerinin genellikle toplanması kolay olan büyük gelir kaynaklarından seçildiği bilinmektedir. Sis'te ise 254 akçe geliri olan cemaatin veya 265 akçe geliri olan mezraanın da Hassa dahil edildiğini görmekteyiz. Has gelirleri içinde en büyük dilimi ise 24 adet çeltik nehrinin geliri teşkil etmektedir. 1.237.767 akçelik gelirin 321.605 akçesinin Padişah hassına ayrıldığı görülmektedir ki oran olarak %25.9 etmektedir.

Hass-ı Mirlivâ

Mufassal Defterde Sis Mirlivâsının adından bahsedilmemiştir. 281 numaralı Sis İcmal Defteri'nde ise Sis Mirlivâsı olarak Hemdem Bey'i görmekteyiz. Hemdem Bey hakkında bir araştırmaya girişemedik. Mirlivâ hasları Defterde Hass-ı şahî mezraa ve çeltik nehirlerinden sonra yazılmaya başlanmıştır. Sis şehir mahsulü içerisinde ise Hass-ı mirlivâ olanlar tek tek işaret edilmiştir.

Mirlivâ hassına dahil olan 9 cemaatten 28784 akçe gelir elde edilmektedir. 14 mezraanın Mirlivâ hassına dahil edildiğini görmekteyiz ki bunların hasılları toplamı da 35891 akçedir. İcmal Defterinde mezraa ve cemaatlerden 64675 akçelik hasıl gösterilmiştir. Yaptığımız hesaplamada bu sonucun da doğru olduğunu gördük. Hassa kayıt edilen 14 mezraadan 6 tanesinde mâlikâne hissesi bulunmaktadır. 6 hisseli mezraanın Hisse-i begevâne olarak yazılmış bulunan 1 / 2 hisseleri Mirlivâ hassına aittir.

Sis şehir merkezinde yaşayan zimmîlerin resm-i hâne geliri olan 15476 akçe Mirlivâ hassına dahildir. Mirlivâ hassını oluşturan gelirler incelendiğinde bunun en büyük bölümünün şehir merkezi gelirlerinden tahsis edildiği görülmektedir. İcmal'de 14 kalemde ilk sırada yazılmış bu tür

gelirlerin yekûnu bir ara toplamla 146393 akçe olarak gösterilmiştir. Burada sadece 33014 akçelik bölüm şehir dışını de ilgilendirmektedir. Misis Köprüsü (Adana Sancağında) bâcından sağlanan 70.000 akçe ile Mirlivânın geliri 300.038 akçeye ulaşmaktadır.

Sis (Kozan)'de Padişah ve Sis Mirlivası hassı dışında has bulunmamaktadır.

İD. 281 Sis İcmal Defterinde, Hashâ-i Hemdem Bey, Mirlivâ-i Sis başlığı altında verilen Mirliva hassı gelirlerini şöylece sıralayabiliriz:

Tablo IX: 1572 Yılında Sis Mirlivâsı Hassı:

1. Sis ihtisab ve ihzâriyye gelirlerinden	20.000
2. Kanâre-i Kassâbân	2.000
3. Bâc-ı bazar-ı esb ve ester ve şütr ve gâv ve kul ve câriye ve ganem	8.000
4. Bâc-ı bazar ve resm-i kapan ve bazar-ı dakîk ve üzüm ve incir ve arasa-i galle ve sâyır hubûbât ve fevâkih ve sebz ve keçe. Bazara gelen deve ve at ve katır yüklerinden birer para	9.000
5. Resm-i hâne-i gebrân-ı nefsi-i Sis	15.476
6. Boyahane-i nefsi-i Sis	18.000
7. Dekâkîn-i sırça, 6 bâb	1.500
8. Debbâğhâne-i nefsi-i Sis	1.000
9. Çukur-ı cüllâhân. Her çukurdan ikişer akçe alınmak üzere	800
10. Öşr-i bağçehâ-i narence maa (ماس) ve gallât-ı şehri	8.000
11. Bazar-ı penbe ve iplik. Satandan on batman penbeden birer para alınmak üzere	9.000
12. Meyhâne-i nefsi-i Sis	14.900
13. Bâd-i hava ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne-i nefsi-i Sis	5.603
14. Nısf-ı bâd-i hava ve cürm-i cinâyet ve arûsâne ve deştân temâmen ve nısf-ı ganem-i timarhâ-i erbâb-ı timar gayr-ı ez havass-ı Padişahî ve timarhâ-i serbest	33.014
Yekûn	146.393
15. Fekâ Kalesi gelirinden toplam olarak	19.070
16. 9 cemaat ve 14 mezraadan	64.675
17. Adana Sancağı Misis Köprüsü bâcından	70.000
CEM'AN YEKUN (Akçe)	300.038

Böylece 300.038 akçe ile Sancakbeyi Hemdem Bey'in Sis'in 1.237.767 akçelik toplam geliri içerisinde % 24.2'sini aldığı görülmektedir. Sis'e Misis'den gelen 70.000 akçeyi ayı tutarsak bu oran % 18.5 olur.

b- Zeâmetler

Sis'te 1572 yılında 2 zeâmet bulunmakta idi. Hüseyin isimli zaîm'in zeâmet gelirininin 6600 akçesi 4 cemaatten, 24300 akçesi ise 5 mezraa gelirlerinden sağlanmaktaydı. Böylece İcmal'de haslardan hemen sonra kaydedilmiş olan Hüseyin isimli zaîm'in geliri 20900 akçeyi bulmaktadır.

Sis'te bulunan ikinci zeâmet ise İcmal Defteri'nin en sonunda timarlardan sonra yazılmıştır. Bu zeâmete Mirza ve Hüseyin isimli iki kişi müştereken tasarruf etmektedirler. Bu zeâmetin gelir kaynakları arasında Karahacılı ve Toyran Cemaatlerinden başka 17 mezraa hasılı bulunmaktadır. Bu mezraalardan 8 tanesi hariç ez defter olan mezraalardandır. 5 mezraadan ise değişik hisseler tayin edilmiştir. Bu şekilde oluşan cem'an 26408 akçeye Mirza ve Hüseyin'in hangi oranda sahip oldukları belirtilmemiştir.

1536 yılı tahririnde Sevindik isimli birinin adına 3 cemaat ve 3 mezraadan sağlanan 20525 akçelik geliri zeâmet olarak kayıt edilmişti²⁵.

c- Timarlar

İncelediğimiz 150 numaralı Sis Mufassalında zeâmet gelirleri ve zaîmler belirtilmediği gibi timar gelirleri hakkında da hiçbir açıklama yapılmamıştır. Ancak bu deftere dayalı olarak hazırlanmış bulunan 281 numaralı Sis İcmal Defteri kayıtlarına göre 1572 yılında Sis'te 153 timar bulunmaktadır. İcmal Defterinde bulunan ve 7 Safer 1145 (M. 1732) tarihini taşıyan bir yazıda ise 47308 akçe yazısı olan 2 zeâmet ve 540.468 akçe yazısı olan 157 timar bulunduğu bildirilmektedir²⁶. Zeâmetlerin sayısı ve gelirleri toplamı İcmal Defterindeki ile aynıdır. Timar sayısında 4, gelirleri toplamında ise 20734 akçelik bir azalma görülmektedir. Çünkü 1573-1574 yıllarında yazıldığını tahmin ettiğimiz İcmal'de "Cem'an erkâm-ı zeâmet ve timarhâ (608.510 akçe olarak gösterilmiştir.

İcmal Defterindeki timar kayıtları Kubad isimli birinin 8380 akçelik timarı ile başlamaktadır. Timar sahipleri arasında Budak Kethüdâ,

²⁵ Halaçoğlu, s. 875-876.

²⁶ İD. 281 (1573 ?), Sis İcmal Defteri, v. 11b-12a'da derkenâr.

Mehmed Çavuş, Kâtib-i Defter-i Zülkadriyye gibi görev sahipleri veya bunların çocuklarına rastlamaktayız. Ancak bazıları da babalarının isimleri dahi verilmeden Timar-ı Kubad, Timar-ı Selman şeklinde yazılmıştır. Kadınlara ve gayr-ı müslimlere verilen timara rastlanmamıştır. Timarlar genellikle 4-8 bin akçe arasındadır. Gelirler cemaat ve mezraa gelirlerinden verilmiştir. İlk timar olarak kayıt edilen Kubad'ın timar gelirleri arasında Boyralı Mezraasında bulunan boyahanenin 600 akçelik geliri ile aynı Mezraanın bâc-ı bazar ve hakk-ı bisat ve resm-i kassâbân gelirinden oluşan 650 akçelik hâsılı da bulunmaktadır.

Sis Sanaçığında bulunan 153 timardan 9'unun müşterek olarak tasarruf edildiği görülmektedir. Bazıları timar gelirini yarı yarıya paylaşırken bazıları da belirtilen hisseyi almaktadırlar. Meselâ Hızır'ın oğulları Ramazan ve Pirî 3199 akçelik timara tasarruf etmektedirler. Ramazan 2000 akçe alırken Pirî ancak 1199 akçe almaktadır. Müşterek olarak tasarruf edilen 9 timarın gelirleri toplamı 35711 akçedir.

Sis'de görevli olduklarını tahmin ettiğimiz kişiler ve bunlara ait timarların sayısı 11'dir. Bunların isimlerini ve timarlarının kaçar akçalık olduklarını belirtmek istiyoruz:

Budak Kethüdâ (8211), Yakub, Kâtib-i defter-i Zulkadriyye (8214), Derviş Ali veled-i Hızır Çavuş (3197), Cafer veled-i Hızır Çavuş (3199), Ali Çavuş (3500), Mehmed Çavuş (2000), Durak Çavuş veled-i Yahya (3000), Yusuf, kâtib-i defter-i Zulkadriyye (4000), Emrullah ve Hasan veledân-ı Hızır Çavuş (4000), Pirî Voyvoda (9498), Katib Habib veled-i Sevindik (7000). Bunların toplamı ise 55819 akçe tutmaktadır. Burada Hızır Çavuş'un adı özellikle dikkatimizi çekmektedir. Söz konusu Hızır Çavuş aynı kişi ise bunun 4 oğlunun 3 ayrı timara sahip olduğu söylenebilir. Bu isimlerin yanında yer alan "Çavuş" kelimesi birer lakab da olabilir. Ancak Pirî kelimesinden sonra kullanılan "voyvoda" kelimesinin bir görevi ifade ettiğini düşünerek bu kimselerin de görevli "çavuş"lar olduklarını tahmin etmekteyiz. Hızır Çavuş adının 3 defa kullanılması yanında Ali, Mehmed, Durak adında 3 kişinin daha bu ünvanı taşıması da bunu doğrular niteliktedir.

Sis İcmal Defteri sonuçlarına göre 1572 yılında timar sahiplerinin gelir seviyelerini tesbit etmeye çalıştık.

153 timarın % 35.2'sini gelirleri 2000-ile 2999 akçe arasında değişen 54 timar teşkil etmektedir. Bunların timar gelirleri toplamı olan 574.908 akçeye oranla gelirin ancak % 22.5'una sahip oldukları görülmektedir.

Tablo X: Timarların Dağılımı

Gelir Miktarı	1000-1999	2000-2999	3000-3999	4000-4999	5000-5999	6000-6999	7000-7999	8000-8999	9000-9999	10000 ve faz
Adet	17	54	31	14	8	15	5	4	2	3
%	11.1	35.2	20.2	9.2	5.2	9.8	3.2	2.6	1.3	1.9
Toplam gelir:	25.087	129.910	102.462	60.230	43.845	91.500	35.000	32.851	18.498	35.525
%	4.36	22.59	17.8	10.4	7.62	15.9	6	5.7	3.2	6.1

Başka bir deyişle timar sahiplerinin % 35.2'si gelirin % 22.5 tutarındaki kısmına sahiptirler.

Timar sahiplerinin gelir seviyelerine göre tasnifini yapmak fikrini bize Sayın Hocam Bahaeddin Yediyıldız'ın Ordu yöresi için yaptığı bu tür bir çalışma verdi. Ancak 1485 yılından sonraki tahrirler için böyle bir tasnif yapılmadığından biz mecbûren 1572 yılına en yakın olan 1485 yılı için yapılmış tasnifi bir bilgi vermesi için buraya alıyoruz. Aradan geçen 87 yıl içerisinde akçenin satınalma gücünde bir azalmanın olduğu şüphesizdir. Buna rağmen enflasyonun büyük ölçülerde olduğunu sanmıyoruz²⁷.

Tablo XI: TD. 37 (1485)'e göre Ordu Sancağında Timar Dağılımı:

Hasıl miktarı belli değil	GELİR KATEGORİLERİ (akçe)						Toplam
	1000	2001-7000	2001-3000	3001-4000	4001-5000	5000 ve daha faz.	
3	152	38	13	9	—	—	215
% 1	% 71	% 18	% 6	% 4	—	—	100

Timar sahiplerinin gelir durumlarını gösteren bu iki tablonun karşılaştırılmasından aradaki 87 senelik zaman farkına rağmen Sis'de timar sahiplerinin durumlarının Ordu yöresi sipahilerine göre daha iyi durum-

27 Adana Evkâf Defteri üzerinde yaptığımız bir çalışmada 1570 yıllarında cami görevlilerinin yevmiyeleri 2-8 akçe, mühendisin 10, müderrisin 40-50 akçe, 1 kilo buğdayın (25 kg), 18 akça, 1 kilo arpanın 10 akçe olduğu düşünülürse timar gelirleri daha iyi değerlendirilebilir. Bkz. Y. Kurt, "Ramazanoğullarının Vakıfları", X. Türk Tarih Kongresi, Basılmamış tebliğ.

28 B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 68.

da olduklarını söylemek mümkündür. Çünkü Sis'te yıllık geliri 1000 akçeden aşağı timar bulunmadığı halde Ordu'da timar tasarruf edenlerin % 71'inin timar gelirininin 1000 akçe veya daha altında olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Ordu'da 4000 akçeden yukarı timar göiülmezken Sis'te 10.000 akçeden yüksek geliri olan timarlar olduğu gibi timar sahiplerinin % 24.1'inin 4000 akçeden daha yukarıda gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sis sancağı timar gelirleri İcmal Defterinde belirtilen toplama göre 561.202 akçe tutmaktadır. Ancak tasnif sırasında bizim yapmış olduğumuz hesaplamada 574.908 akçe bulunmuş ve tasnif yüzdelerinde bu rakam esas alınmıştır. Bizim yaptığımız toplama doğru kabul edilirse İcmaldeki sonuç hesabında 13706 akçelik bir eksiklik söz konusudur. Ancak 500 bin akçeden daha büyük bir hesap içinde bunun sonuca önemli bir etkisi olmasa gerektir.

Sis Sancağı toplam timar gelirleri ortalaması ise 561.202 akçeye göre 3668 akçe; 574908' akçe esas alırsa 3757 akçedir.

İcmal Defteri'nde derkenâr olarak kayıtlı daha önce sözünü ettiğimiz yazıdan anladığımıza göre Sis "zu'amâ ve erbâb-ı timârî" Padişah emri ile İran Savaşına çağırıldıkları halde gitmemişlerdir. Bu savaş 1722 yılında başlayan Osmanlı-İran Savaşı olmalıdır²⁹. Bunun sebebi ise "zeâmet ve timar yerlerinin ahali ve reâyâsının" çoğunun eski zamanlarda başka yerlere gitmiş olmalarından dolayı timar mezraa ve köylerinde imâretten eser kalmaması ve buralarının baykuş ve karga yuvası olmasındandır. Bu dağılmanın sebebi açıklanmamıştır. Ancak bütün Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları olduğu şüphesizdir. Bu şekilde "karîn-i umrân olan timarlar dahi çürük ve bî-hâsıl olub senevî hasılları mutasarrıflarının mesârif-i seferiyyesine" yetmediğinden dolayı sefere çağırılanlar gitmekten yüz çevirmişlerdir. Durum "bi'l-muâyene ma'lûm" olunca buradaki timarların Havass-ı hümayûna kayıt olunması için Başdefterdâr Mehmed görevlendirilmiştir.

1536-37 yılı tahririne göre Sis'te bulunan 82 timarın 306.289 akçe geliri vardı³⁰. Buna göre nüfusta belli bir artış olmadığı halde timar sayısında % 53.5 oranında, timar gelirlerinde ise % 52.3 oranın bir artış olmuştur.

29 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV / 1, 2. Bs., Ankara-1978, s. 172 vd.

30 Halaçoğlu, s. 876.

V. VAKIFLAR

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde ve Başbakanlık Arşivinde Sis Sancağına ait müstakil bir Evkâf Defteri bulunmamaktadır. Evkâf kayıtları çoğu zaman uygulandığı gibi Mufassal Defterlerin son bölümlerinde yer almaktadır. Esâsen küçük olan Sancak vakıf eserleri yönünden oldukça geri bir durumdadır.

Sis (Kozan) Sancağında 1572 yılında bir vakıf hamam kayıtlı bulunmaktadır. Şehir merkezinde bulunan bu hamamın 1000 akçelik geliri Hacı Baytar Medresesine vakfedilmiştir³¹. Medrese hakkında hiçbir açıklama bulunmamaktadır.

Şehir merkezinde bulunan Büyük Cami veya Hoşkadem Camii diye anılan cami hakkında Mufassalda ve İcmal'de herhangi bir kayıda rastlanmamıştır. Cami giderlerini karşılamak için 1519 yılında Feke Kalesi dışındaki gayr-ı müslimlerin cizyeleri Padişah tarafından buraya bağışlanmıştı. Cami görevlileri ve ücretlerinin de kaydedildiği 1525-1526 tarihli defterde ise yine aynı kaynaktan 2160 akçe verildiği yazılmıştır³². Bu konuda incelediğimiz Defterde bir açıklama bulunmamasına rağmen hiçbir yere tahsis edilmemiş görünen 16140 akçelik üç kalenin cizye gelirinin eskiden olduğu gibi yine bu Camiye vakfedildiğini düşünebiliriz.

1519 tarihli Defterden varlığını öğrendiğimiz Erikağacı Zaviyesi hakkında incelediğimiz Defterde bir kayda rastlanmamıştır³³.

Adana'da bulunan Ramazanoğlu Halil Bey Cami ve Medresesi Vakfına ise Sis Sancağı'ndan bazı mezraa ve çeltik nehirlerin gelirlerinin hâsıl kaydedildiğini görmekteyiz. 1536-37 tahririnde 4 mezraanın gelirinden toplam 7410 akçe bu vakfa tayin edilmişti³⁴. İncelediğimiz 1572 tarihli son Defterde bu 7410 akçelik mezraa gelirleri dışında Tılan, Gök Derviş ma'a İlyas Bey Deresi ve Küçük Ark çeltik nehirleri gelirlerinin de vakfa verildiği belirtilmiştir. Mufassaldaki kayıtlara göre 54 kantar ağırlığında tohum ekilen bu üç nehrin hâsıllarının ne kadar olduğu bildirilmemiştir. İcmalde de bu konuda bir kayıt bulamadık. Mufassaldaki kayıta şöyle denilmektedir:

31 Bu medresenin ismini Sayın Halaçoğlu İstanbuldaki Defterlere dayanarak Hacı Pınar Medresesi olarak okumuşa da Ankara'daki 150 numaralı Mufassalda ve bunun İcmal'inde (بيطار) şeklinde (tı) harfi açık olarak belirtilmiştir.

32 Halaçoğlu, s. 886.

33 Halaçoğlu, s. 886.: "Sis Sancağı'nda bulunan Erik-Ağacı zâviyesinin vakfi olarak iki mezraa bulunmaktaydı ki bunların 485 akçe hâsıl vardı" (TD. 69 (1519), s. 850).

34 Halaçoğlu, s. 887.

“Zikr olunan enhâr Defter-i atıkde Havass-ı hümâyûn içinde kayd olunub sâbıkan Adana Beyi olan Halil Bey Adana’da bina itdüğü Cami’-i şerîf ve Medresesinin vakfıdır deyu cenâb-ı emâret-meâb İbrâhim Bey (dâme uluvvuhu) dergâh-ı saadet-destgâha arz idüb bu fakîre “Defter-i cedîde vakf kayd eyleyesin” deyu Emr-i şerîf-i vâcibü’t-teşrîf vârid olmağla ber müceb-i Emr-i âli Defter-i cedîde vakf kayd olundu”, denilmektedir³⁵.

538 numaralı Adana Evkâf Defterinin tahminen 1540 yıllarında tutulmuş olan Ramazanoğulları Vakfı ile ilgili birinci bölüm kayıtlarında Sis Livâsından 21.010 akçelik gelir gösterilmiştir³⁶. Aynı Defterin tahminen 1570’den sonra tutulmuş bulunan ikinci bölümünde ise Sis Sancağından 22110 akçe gelir sağlandığı kayıtlıdır³⁷.

Mufassaldaki kayıtlara göre bu üç nehir 1693 yılında Anavarza hassına ilhak olunmuştur. Ancak yazılı gelirlerinin ümenâ yediyle sâhib-i vakfa verilmesi de şart koşulmuştur. Böylece daha önce sehven Padişah haslarına alınmış olan nehirlerin vakf gelirleri 1693 yılında yeniden Padişah hasları arasına şartlı olarak katılmıştır.

VI. MÜLKLER

1572 yılında Sis’de 20 mezraa ve 1 değirmen mülk olarak kayıtlıdır. Mezraaların hâsıllarının yarısını mülk sâhibi olan kimse veya kimseler “mâlikâne” adıyla almaktadırlar. Diğer yarısı ise Has veya timar gelirine karşılık olmak üzere “begevâne” adıyla Padişaha, Mirlivâya veya timar sahiplerine ödenmektedir.

Mülk sâhipleri arasında “evlâd-ı Paşa” adı dikkat çekmekte. 800 ve 306 akçe hasılları olan iki mezraanın Paşa’nın çocuklarına mülk olarak verildiğini görmekteyiz. Mülk sâhibi olarak adı geçen Savcı Hacı ise belki de Savcı Hacılu Tâifesine adını veren kişidir. Kedres Mezraasından 150 akçe mülk geliri vardır.

Mülk sahipleri bazen birkaç kişiden oluşmaktadır. Toplam 700 akçe hâsılı olan Melvadani Mezraasının (40b) 1/2 sini Mehmed b. Selim Nâfi, Bayram b. Bahadır ve Halil b. Divan ellerinde bulundurmaktadırlar. 6086 akçe hâsılı olan İshak Viranı Mezraasının “mâlikâne” ve

35 TD. 150 (1572), v. 90b. Defter bu yazı ile bitmektedir.

36 TKGMA, ED. 538, Adana Evkâf Defteri, v. 5a.

37 Aynı kaynak, v. 22a.

“begavâne” hisselerinin bölüşülmesi diğerlerinden farklı görünmektedir. Defterde bu mezraanın hasılı aşağıdaki düzen içerisinde gösterilmiştir:

Hasıl	6086
Hınta keyl: 200 kıymet:	2400
Şair keyl: 50 kıymet:	400
Yekûn	2800
Bâd-i hava	100
Âdet-i ağnâm	143
Yekûn	243
Hisse-i mâlikâne	2800
Hisse-i begevâne	2800
Hisse-i mülk-i evlâd-ı Paşa, sülüs	1933
Hisse-i mülk-i Ali veled-i Yusuf, sülüs	833
Hisse-i Abdü'n-necîb veled-i Divan	933
Yekûn begavâne ma'a bâd-i hava ve ve resm-i ganem	3043.

Burada evlâd-ı Paşa'nın hissesi 933 yerine sehven 1933 yazılmış olmalıdır. Çünkü $933 \times 3 = 2799$, yuvarlak olarak 2800 yapmaktadır. Mâlikâne hissesi de 2800 akçedir. $2800 + 243 = 3043$ yapmaktadır. Bu da begavâne hissesidir. Ancak 6086 akçelik hâsılın doğru olması için öşür gelirleri ile birlikte bâd-i hava ve resm-i ganem gelirlerinin de iki katı olarak alınmış olması gerekmektedir. Mâlikâne Divânî sisteminde³⁸ mâlikâne sâhibinin ve o yerin timar sâhibinin iki ayrı öşür aldıkları bilinmektedir. Buradaki uygulama da tipik bir “iki baştan ta'sîr” gibi görünüyor. Buna rağmen resm-i ağnâm ve bâd-i hava üzerinde mülk hissesi olmadığı halde bunlardan alınan vergi niçin iki kat alınmıştır? Bu soruya açık bir cevap verebilmek oldukça zor görünüyor. Vergilerin tamamı iki kat olarak alındığına göre Deftere niçin yarısı yazılmıştır? Mülk hisselerinin diğer mülk hissesi bulunan mezraalarda hâsılın yarısı olduğunu biliyoruz. “İki baştan ta'sîr” sadece bu mezraada uygulanmış gibidir. Meselâ Boyaluca Mezraasının (v. 78a) 600 akçe hasılının 540 akçesi arpa ve buğday öşrü, 60 akçesi de resm-i kışlak geliridir. Hisse-i mâlikâne 300, hisse-i begevâne 300 olarak yarı yarıya paylaşılmaktadır.

38 Ö.L. Barkan, “Malikâne-Divânî Sistemi”, *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 154.

Aynı şekilde Tatardamı Mezraasının (v. 78b) 500 akçe hâsılının 250 akçesini mâlikâne hissesi olarak Mirkat b. Atluhan almaktadır. Bir adı da Ilcaburç olan Binnur Mezraasının (90b) öşr-i gallât ve diğerlerinden elde edilen 6000 akçe hâsılının 3000 akçesini Mehmed b. İsrail'in çocukları Ali, Veli, Seydi, Hamza, Ahmed, İsrafil, Şehzâde, Güzâde ve Mehmed'in kızkardeşi Fatma ile İsmail b. İsrâil'in çocukları Pirî, Sarım, İbrahim, Mehmed, Halil, Sittî mülk olarak "diğer şürekâ" ile birlikte tasarruf etmektedirler. Öyle anlaşılıyor ki esas mülk sahibi olarak görülen İsrail ölünce mâlikâne çocukları Mehmed, İsmail ve Fatma'ya geçmiş daha sonra da bunların çocuklarına intikal etmiş, böylece mülk sahiplerinin sayısı gittikçe çoğalmıştır. Kâtip de hepsini yazmayarak "bâki şürekâ" diyerek başka ortaklar da olduğunu belirtmiştir. Eğdir Mezraasının (90b) hasılı 1850 akçedir. 900 akçesini Harun b. Atluhan mâlikâne hissesi olarak almaktadır. Begevâne hissesi ise 50 akçelik resm-i yaylak geliri ile birlikte 950 akçe olmaktadır. Dede Hacı Kilisesi ile Demirci Halil Viranı Mezraası (90b) birlikte yazılmış ve dökümü açıklanmadan "an öşr-i hubûbat ve gayr'him" denilerek 3594 akçe hasil kaydedilmiştir. Bunun 1797 akçesi Dede Hacı'nın oğlu Kaya'nın mâlikâne hissesidir. 1797 akçesi ise Hass-ı şahîdir. 1693 yılında bölgede Anavarza Hassı adıyla yeni bir hass-ı hümâyûn oluşturulurken bu mezraa da buraya ilhâk edilmiştir. İlhâk edilen kısım 1797 akçelik hass-ı şahî kısmı, yani divânî hissesi olmalıdır.

10 mezraada mülk sâhibinin adı belirtilmemiş, bazen "mülk-i evlâd" denmiş isim yazılmamış, bazen de "mâlikâne ve begevâne" denilmekle yetinilmiştir.

Sis Sancağı'nda bir adet mülk değirmen bulunmaktadır. Tilan Mezraasındaki bu değirmenin 1 tek taşı Sibsagun Çayının suyu ile dönmektedir. Değirmenin yılda 500 akçe tutan hâsılına İbrahim b. Abdullah ile Ali b. Mahmud tasarruf etmektedir. 1693 tarihli düzenlemeler sırasında bu mülk değirmen de "asıl yazısını ümenâ yed'inde sâhib-i vakfa verilme şartıyla" Anavarza Hassına ilhâk olunmuştur.

Mülk sahiplerinin mülklerine ne şekilde sahip oldukları açıklanmamıştır. Ilcaburç mezraasının çok ortaklı durumu diğerlerinde görülmemekte, bu yüzden de mülkün kimlerden kimlere geçmiş olduğu gözetilerek mülklerine ne zaman sahip olduklarını tesbit edebilmek güçleşmektedir. Ilcaburç Mezraasının dedelerinde kalmış olduğu noktasından hareketle bu mülklerin Memlûk döneminden intikal ettiğini tahmin edebiliriz. İncelediğimiz dönemde mülklerin vakfa dönüştürülmesi yönünde bir hareket görülüyor. 1693 tarihli düzenleme sırasında ise adı geçen

mülk değirmenin vakfa dönüştürülmüş olmasına rağmen şartlı da olsa Havâss-ı hümayûna kaydedilmekten kurtulamadığını görmekteyiz.

Bölgede Rumeli'de gördüğümüz büyük ümerâ mülklerini ve ümerâ vakıflarını göremiyoruz. 20 mülk mezraanın mâlikâne hisseleri toplamı 20179 akçedir. Değirmen ile birlikte bütün mülk gelirleri toplamı ise 20679 akçe yapmaktadır. Bunun sancağın toplam geliri içindeki payı % 1,6'dır. Toplam 22010 akçelik vakfı da mülke katacak olursak bu oran % 5.1'e yükselir.

VII. EKONOMİ

XVI. yüzyılın ikinci yarısında bütün İmparatorluk genelinde olduğu gibi Sis'de de ekonominin temeli tarım ve hayvancılığa; sanayi ise tarım ve hayvan ürünlerine dayanmakta idi. Şimdi bunları sırasıyla inceleyebiliriz.

a. Tarım: Öşr-i Gendüm veya Buğday Üretimi.

İncelediğimiz Deftere göre ekimi yapılan ürünlerin başında buğday gelmektedir. Yaptığımız hesaplama göre Sis'te öşür olarak toplanan buğday 26832 kiledir. Haric ez defter olarak kayıtlı mezraalarda sadece hasıllar yazılmış, gelir dökümleri verilmemiştir. Bu mezraaların sayısı 75 ve hâsılları toplamı 74.357 akçedir. Bu da hesaba katılacak olursa verdiğimiz ürün miktarlarının yaklaşık % 10 oranında daha fazla olduğunu düşünebiliriz³⁹. Burada kilenin de açıklanması gerekmektedir. Kile bölgeden bölgeye farklı ağırlıkta olan bir ölçüdür. İstanbul kilesi 20 okka yaklaşık 25.656 kg idi. Konya kilesi ise 1 şinik yani 1/4 kile daha fazla etmekteydi. Buna göre bir Konya kilesi 32.070 kg etmektedir⁴⁰. Sis'de hangi kilenin kullanılmakta olduğunu bilmiyoruz. Biz İstanbul kilesini esas alarak bir kileyi 25.656 kg kabul ediyoruz. Bu ölçüye göre yıllık buğday öşrünün 688401 kg olduğu anlaşılır. Kanunnâmeye göre bütün tarım ürünlerinden öşür 1 / 10 oranında alınmaktadır. Öyleyse bölgedeki üretimin öşür miktarının 10 katı olması gerekir ki ton olarak 6884 ton buğday demektir. Haric ez defter mezrealardan dolayı gerçek üretimin yaklaşık % 10 oranında daha fazla olması gerektiğini hatırlayacak olursak toplam buğday üretiminin 7572 ton olduğunu söyleyebiliriz.

³⁹ Sis'in toplam mezraa gelirleri 732147 akçe olduğundan hareketle.

⁴⁰ B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 119.

Öşür aynî olarak alınan bir vergidir. Ancak dirliklerin gelir miktarının hesaplanmasında bu gelirin akçe cinsinden gösterilmesi gerekmektedir. Bu sebeple Defterde ürünlerini kile miktarlarının yanında akçe cinsinden kıymetleri de gösterilmiştir. Tahrir sırasında son üç yılın ortalamasına göre o mezraanın ürettiği tarım ürününün ortalaması tahrir sonucu olarak yazılıyor, ürünün değeri ise günün rayicine ve kadıların verdiği i'lâma göre İstanbul'da kararlaştırılıyordu⁴¹.

Sis Sancağında buğdayın 1572 yılında 1 kilesi 12 akçedir. 1 kg buğday ise 0.46 akçedir. Kişi başına düşen buğday üretimi ise toplam nüfus 5333 olarak alınırsa 1419 kg'dır.

1572 yılında 21115 vergi nüfusu olan Adana Sancağında yıllık buğday üretimi 628 ton⁴², Ordu yöresinde ise 1455'de 5665 ton, 1613 yılında ise 6906 tondur⁴³. Buğday öşür gelirlerinin toplam mezraa gelirleri içerisindeki payı da % 43.4'dür. Rakamlarla ifade etmek gerekirse 732147 akçelik mezraa gelirlerinin 318410 akçesini buğday öşrü sağlamaktadır. Buğday öşrünün Sancağın toplam geliri içerisindeki payı ise % 25.7'dir. Adana Sancağında buğday öşrünün mezraa gelirleri içerisindeki payı % 14, toplam gelir içerisindeki payı ise % 9.4 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Sis'deki buğday üretiminin Adana'dan daha ileri olduğu söylenebilir. Nitekim Sis'te vergi nüfusu başına 1419 kg düşen buğday üretimi miktarı Ordu'da 290.5 kg Adana'da ise 297 kg olarak görülmektedir.

Öşür-i Şair (Öşür-i Arpa)

Buğdaydan sonra en çok ekimi yapılan tahıl ise arpadır. Arpanın kilesi 8 akçedir (1 kg'ı 0.31 akçe). Öşür olarak alınan 21946 kile arpanın akçe olarak değeri ise 177243 akçedir. Bu miktar ortalama 8 akçeye göre bir miktar fazla tutmaktadır. Genel olarak 8 akçe olan kile miktarı bazı mezraalarda düşük bazılarında ise yüksek tutulmuştur. 563 ton arpa öşrüne % 10 ilave ile 619 ton olur. Bunu 10 ile çarparsak Sancakta toplam gerçek üretimin 6193 ton olduğunu söyleyebiliriz. Adana'da bu miktar 10260 ton idi. Ordu yöresinde 1614 yılında 426 ton arpa üretilmekteydi. Arpa öşrünün mezraa gelirleri içerisindeki payı %24.2, genel gelirler toplamı içerisindeki payı ise % 14.3'dür. Buğday ve arpa öşürleri toplamı 495.653 akçedir. Bunun 732 147 akçelik mezraa gelirleri içeri-

41 Halil İnalcık, *Hicri 835 tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1954, s. XIX-XX; Bruce W. McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara 1983, s. XXXII.

42 Y. Kurt, *Adana Sancağı...*, s. 25.

43 B. Yediyıldız, *Ordu Kazası...*, s. 120.

sindeki payı ise % 67.6'dır. Bu durum ekilebilen alanların büyük bir bölümünde arpa ve buğday ekildiğini göstermektedir.

Öşr-i Pamuk

Buğday ve arpadan sonra en çok gelir getiren ürün pamuktur. Gelir dökümleri verilen 404 mezraadan 126'sında pamuk ekimi yapıldığı görülmektedir. Pağnik Mezraasının (40a) 16 kantar pamuk öşrü ile en çok pamuk üretimini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Belviran Mezraası (20b) 8 kantar, Duracak Mezraası (65a) 8 kantar pamuk öşrü ile Pağniktan sonra gelmektedirler.

Sis'te 239,7 kantar pamuk öşrü alınmaktadır. Bunun akçe değeri ise 73602 akçe olarak hesaplanmıştır. Pamuğun 1 kantarının değeri 300 akçedir⁴⁴. Osmanlı ağırlık ölçülerinin bölgeden bölgeye ve zamandan zamana çok farklılıklar göstermesi bu değerleri bugünkü ölçülerle ifade etmek istediğimizde işimizi son derece güçleştirmektedir. M.Z. Pakalın kaynak göstermeksizin 1 kantarı 44 eski okka, 56.41 kg olarak vermiştir⁴⁵. Ordu Kanunnâmesinde ise 1 kantar 40 vukiyyedir⁴⁶. 1 vukiyye 400 dirhem, 1 dirhem 3.14 8gr hesabına göre 1 kantar 50.368 kg eder. 1 kantarı 50.368 kg olarak alırsak Sis'teki pamuk öşrünün 12075 kg olduğu bulunur. % 10 ilâve edersek 13282 kg olur. Gerçek üretim ise 132.8 ton olarak ortaya çıkar. Aynı yıl Adana Sancağındaki pamuk üretimi ise bu ölçüler içerisinde 711.6 ton olarak görülmektedir⁴⁷. 50.368 kg pamuk 300 akçe ettiğine göre 1 kg pamuğun 5.8 akçe ettiği anlaşılır. Aynı yıl Adana'da pamuğun kantarı 360 akçe, buğdayın kilesi 18 akçe, arpanın kilesi 10 akçe idi. Buğday sabit değer olarak kabul edilirse 1 kg pamuğun değerinin 12.8 kg buğdaya eş olduğu görülür. Bu oran pamuğun o dönemde bugünkünden daha büyük bir değer taşıdığını gösterebilir.

44 Pamuk miktarı verilirken kantar ve kantarın 1/100 (≈) ağırlığında olması gereken bir başka ağırlık ölçüsü kullanılmıştır. 1 kantar pamuk 300 akçe gösterilirken 100 pamuk 300 akçe, 10 (≈) pamuk, 30 akçe gösterilmesinden bu anlaşılmaktadır. 1 kantar ise 40 vukiyye (okka) 1 okka 400 dirhem, 1 dirhem 3.148 gr veya 3.207 gramdır. Buna göre bir kantar 50.368 gr yapar. (3.207 gram'a göre 51.312 kg.) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde (c. 11, s. 161) 1 kantar 56.41 kg olarak gösterilmiştir. Buna göre 1 kantarın 1/100'ü ağırlığında olan ölçünün 130 dirhem (409.24 veya 416.9 gr) ağırlığında rıtl (رطل) olduğunu düşünebiliriz.

45 M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. c. II, 2. Bs. İstanbul 1971, s. 161.

46 B. Yediyıldız, *Ordu Kazası...*, s. 160.

47 Y. Kurt, *Adana Sancağı...*, s. 25. (burada kantar 56.41 kg alınmıştır)

Öşr-i bostan:

Öşr-i bostan Defterde bazen resm-i bostan olarak geçmektedir. Bütün sancaktan sağlanan öşr-i bostan geliri 1230 akçedir. Bunun 351 akçesi Kamışlıviranı Mezraasından (40a), 487 akçesi ise Sıperdeyr Mezraasından (44a), 150 akçesi ise Ceriken Mezraasında (23a) sağlanmaktadır. Resm-i bostan adı ile kayıtlı 9 mezraadan 671 akçe elde edilmekte idi. Burada öşür adı altında alınan verginin daha büyük, resim adı altında alınan mezraalarda ise bu verginin daha küçük oranda olması dikkati çekmektedir. Ancak öşür ve resim kelimelerinin Tahrir defterlerinde yerine göre eş anlamlı olarak kullanıldığı bilindiğinden biz iki ayrı isimle yazılmış olan bu vergiyi öşr-i bostan başlığı altında 1901 akçe toplamıyla vermekteyiz. Toplam 12 mezraada öşr-i bostan geliri olması diğer mezraalarda sebze üretilmediği anlamına gelmez. Osmanlı Kanunnâmelerine göre köylünün kendi ihtiyacı için ektiği sebzeden değil ancak pazara götürüp sattığı sebzeden vergi alınmaktaydı⁴⁸. Buna göre Sis'te 12 mezraada ticârî amaçla sebze tarımının yapıldığını söyleyebiliriz.

Çeltik (pirinç) Üretimi:

XVI. yüzyılda Çukurova'da önemli ölçüde çeltik ekimi yapılmakta idi. Nitekim bölgede bulunan Sancakların hemen hepsinin kanunnâmelerinde çeltik ekimi ile ilgili kayıtlar önemli yer işgal ettiği gibi, çeltik nehirleri (arkları) ile ilgili husûsi kanunnâmeler⁴⁹ ve kayıtlar da bulunmakta idi⁵⁰.

Bu Kanunnâmelerde verilen bilgiler çoğu zaman kelimesi kelimesine aynen tekrarlanmaktadır. Ancak 1519 tahririnde yazılanlar ile TD. 110 (1521)'de yer alan çeltik nehirleri kanunnâmesinin birtakım farkları bulunmaktadır. Bu sebeple bu Kanunnâmeyi ek olarak vermek istiyoruz⁵¹.

Çeltik işinde çalışan kimselerin başında bulunan kimselere "reis" denilmektedir. Bir çeltik nehrinde 1 reis bulunmakta, bazen bu görevi iki kişi ortak olarak yürütmektedirler. Bu durumda olan, kimseler defterde "reis-i müşterek" olarak belirtilmişlerdir. Sis'te bu dönemde 27

48 Neşet Çağatay, "Osmanlı Nmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD*, V/5 (Ankara 1947), s. 489.

49 BA. TD. 110 (1521—22), s. 5: Kânunnâme-i Enhârâ-i Çeltük der Nehiye-i Kumk ma'a tevâbi-i 0. Bu kânunnâme için Bkz. Y. Kurt, *Adana Sancağı...*, s. 285.

50 ED. 59 (1519) Adana-Tarsus ..Mufassalı, s. 846—847'de bulunan çok önemli bir kayıt ile ilgili olarak Bkz. Ö.L. Barkan, *Kanunlar I*, s. 202—203 ve Halaçoğlu, s. 877—878.

51 Bkz. Ek. II

çeltik nehri bulunmaktadır. Bunlardan 24'ünün geliri Padişah hassına aittir. Bu 24 çeltik nehri Enhâr-ı hassa başlığı altında hass-ı şahî mezraaların ardından toplu olarak yazılmış ve bu nehirlerde çalışan reis ve kürekçiler tek tek isimleriyle kaydedilmiştir (v. 31b-35a). Bu isimlerin altında evli veya bekâr olduklarını gösterir (ح) veya (ر) işareti bulunmaktadır. Bu kürekçiler cemaatler içerisinde çeltükci veya kürekçi olarak gösterilen kimselerdir. Enhâr-ı çeltükde isimleri yazılı olan 194 nefer olduğu halde mufassalda isimlerinin üzerinde çektükci yazan 91 kişi, kürekçi yazan 29 kişi bulunmaktadır. 2 kişi reis, 6 kişi de köprücü olarak kaydedilmiştir ki buradan bazı isimlerin üzerinde çektükci veya kürekçi yazılarının yazılmamış veya unutulmuş olduğu sonucu çıkar. Nitekim kuşçularda bunun böyle olduğu görülmüştü.

Kanunnâmeye göre bir çeltik nehrinde ölçü 20 kantardır. 20 kantar tohum ekilen bir nehre reis veya saka olanlar 2'şer kantar tohum ekebileceklerdir (1 kantar 50.368 kg). Bu iki kantar tohumun 1'er kantar yapmış oldukları hizmet içindir. Bu tohumun ürününden devlet vergi almamaktadır. Diğer yarısından ise sâyir rençberler gibi vergi vermektedirler. Enhâr-ı hassa listesinde 11 reis görüldüğü halde Cemaatlerdeki isimler üzerinde 2 tane reis ve bir tane saka kayıt edilmiştir. Kanunnâme 20 kantar ölçüsünü niçin getirmiştir? Tohum artuk ve eksük olsa" bu minval üzere hareket olunacağı bildirilmiştir. 20 kantar ve daha fazla tohum ekilen Paşalu ve Büyük Ağalı nehirleridir. Hoturgözü nehrinde ise sadece yarım kantar tohum ekilmekte ve 600 akçe hasıl elde edilmektedir. Sekâkın nehrinde ise 2 kantar tohum ekilmekte ve 8000 akçe hasıl sağlanmaktadır. İlyazıcısı bu nehrin altına "beş kantara mütehammildir" kaydını koymuş. Herhalde bundan sonraki tahrirde bu durum dikkate alınacaktı. Ancak elimizdeki tahrirden sonra başka bir tahrir yapılmamıştır. 6 nehirde kaç kantar ekildiği belirtilmeden hâsıllar verilmiş, 5 nehirde ise kürekçilerin isimleri ve sayıları yazılmamıştır. Mufassalda verilen hasılların toplamı 117.600 akçe yapmaktadır. Ancak İcmal'de Padişah hasları yazılırken toplam 122.600 akçe olarak geçmektedir. Yaptığımız karşılaştırmada Büyük Ağalı çeltik nehrinin geliri Mufassalda 10.000 akçe iken İcmale 15000 akçe olarak kaydedildiğini ve 5000 akçelik farkın buradan doğduğunu gördük. Tahsilât İcmaldeki sonuca göre yapıldığına göre Mufassalda sehven 5 yerine 0 yazıldığını düşünebiliriz.

1536 tahririnde 23 nehir kayıtlıdır ve bunların hasılları toplamı 144.900 akçedir⁵². 1572 tahririnde ise 4 nehir üzerinde *Haric ez defter* kaydı

⁵² Halaçoğlu, s. 879.

vardır. Buna rağmen son altı nehrin tamamı *hâric ez defter* olmalıdır. Bu durumda bazı nehirler bu yeni tahrirde *haric ez defter* olarak ilk defa yazılırken eskiden hassa çeltik nehri olarak kayıtlı bulunan bazı nehirler çıkarılmış olmaktadır. Hassa nehirler arasından silinen 3 nehir Vakıflar bölümünde gördüğümüz ve “sehven hassa yazılan” üç nehir olmalıdır. Bu durumda nehir sayısı da doğru çıkmaktadır.

Reis ve sakadan sonra çeltükeci veya kürekçi olarak gösterilen ancak ortak bir isim olarak kendilerinden rencber diye bahsedilen çeltik işçileri gelmektedir. Rencberler hizmetleri mukâbelesinde, *avâriz-ı divaniden* ve *tekâlif-i örfiyye*'den ve *resm-i hânedan* ve *resm-i ganemden* muâf ve müsellemdirler. Kürekçi olarak kaydedilmiş olan, 11'i reis 194 kişinin hepsi müslümandır.

Çeltik her sene aynı yere ekilmemektedir. Çeltik ekilmeden önce çeltik ekilecek yerler belirlenmekte ve çeltik tarımına hazır hâle getirilmektedir. Çeltik ekimine uygun alan hangi sipahi veya zaimin toprağında ise ona önceden haber verilerek çeltik ekilecek yere onun önceden birşey ekmesi önlenmektedir. Reisler bundan sonra ekilecek tohumu bu işle görevli *emin*'den almakta, vakit geçirmeden, tam vaktinde ektirdikten sonra gerekli hizmetlerin de yapılmasını sağlamaktadırlar. 1519 tahririnde ekim alanlarının belli nisbetlere göre paylaştırıldığı görülmektedir. Halbuki XVI. yüzyılın ikinci yarısında ekim alanları değil elde edilen ürün paylaşılıyor.

Harman vakti geldiğinde her kürekçi ektiği çeltiği biçecek, dögecek, taneyi sapdan ayıracaktır. Harman yerine *Çeltik Emini* ve *Kadı* gelecekler ve ekim sırasında devlet tarafından verilmiş olan tohum tekrar emine teslim edilecektir. Arta kalandan Mirî hissesi çıkarılacaktır. Mirî hissesinin ne kadar olduğu açıklanmamıştır. 1523-24 tahririnde olduğu gibi “*nısf*” yani yarım hisse olduğu kabul edilebilir⁵³. Sonra kürekçilere kalan diğer yarım hisseden “*sâhib-i arz*” için öşür olarak 1/10 çıkarıldıktan sonra arta kalan kürekçilere (rencberlere) dağıtılacaktır.

Hassa nehirlerinin hasılları tohum çıktıktan sonra arta kalan ürünün yarısı olduğuna göre 245200 akçe tutarında bir üretimden söz edilebilir. 6 nehirde kaç kantar ekildiği belirtilmeden 156.5 kantar tohum ekildiği göz önünde tutularak da bir tahminde bulunabiliriz. 8 ton civarında çeltik ekildiğine göre elde edilmesi gereken ürün yaklaşık bulunabilir. Defterde öşr-i çeltük geliri ayrıca gösterilmiştir. Ancak burada kile belirtilmeden sadece akçe değeri verildiğinden pirinç fiatı hakkında

53 Halaçoğlu, s. 878.

bir tahminde bulunamıyoruz. Adana Evkâf Defteri kayıtlarına göre 1540 yıllarında pirincin batmanın 5 akçe olduğunu bilmekteyiz⁵⁴.

Çukurova'da en büyük çeltik ekim alanı olarak görünen Adana'nın Kınık Nahiyesinde 25 çeltik nehrinde ekim yapılmakta ve 740 bin akçe gelir elde edilmekteydi. Bu paranın 50000 akçesi Ramazanoğlu Halil Bey Vakfına, arta kalan 690000 akçesi ise Padişah hassına aitti⁵⁵.

Osmanlı İmparatorluğunda diğer hububât ihtiyacı karşıladığı halde pirinç ihtiyacı karşılayacak kadar yetiştirilemiyordu. Bu sebeple devlet pirinç ithalâtını kesmek, hiç olmazsa azaltabilmek için pirinç yetiştirecek olan halka büyük kolaylıklar gösteriyordu⁵⁶.

Öşr-i çeltik

Sis Sancağında değerlendirdiğimiz 150 numaralı Mufassal Deftere göre 9 mezraadan çeltik öşrü alınmakta. Bunların toplamı 6936 akçedir. 2000 akçe çeltik öşrüyle Tılan Mezraası (89b) en çok çeltik öşrü veren mezraadır. Tılan mezraa adı olduğu gibi büyük bir çeltik nehri, (arkı)'dır da. 20 kantar tohum ekilen ve bir adı da Büyükkark olan bu nehir Ramazanoğulları vakfı olduğu halde 1536 tahririnde "sehven" Hassa-i hümayûna kayd olan nehirlerden birisidir. Yine 20 kantar tohum ekilen Paşalu hassa çeltik nehrinin de suyu Tılan Nehrinden verilmektedir. Aynı şekilde Gök Derviş ve İlyas Bey Deresi çeltik nehirleri de sularını Tılan'dan almaktadır. Öşr-i çeltik oldukça azdır. Buda ekimin daha çok Hassa nehirlerde yapılmış olmasındandır.

Öşr-i zurre

Sis Sancağında sadece iki mezraada öşr-i zurre kayıtlıdır. zurre darı, mısır demektir. 12 kile mısır öşrünün akçe cinsinden değeri ise 138 akçedir.

Öşr-i çavdar

Sis'te az miktarda üretilen bir başka ürün de çavdardır. Çavdarın kilesi 8 akçedir. 40 kile çavdar öşründen 320 akçe sağlanmaktadır. Bu hesaba göre gerçek çavdar üretimi 11.2 ton civarındadır.

54 Ed. 538, Adana Evkâf Defteri, v. 8a, Pirî Paşa İmaretî'nin giderleri sayılırken etin vukıyyesinin 6.5, pirincin 5, un'un 2, bal'ın 10, sadeyağın vukıyyesi 20 akçe olarak belirtilmiştir.

55 Y. Kurt, *Adana Sancağı*, s. 22.

56 Şinasi Altundağ, *Osmanlı İmparatorluğu Vergi Sistemi Üzerinde Kısa Bir Araştırma*, DTCFD, V/2 (Ankara 1937), s. 193.

Harac-ı cevz (Resm-i Ceviz)

Sis (Kozan) Sancağında XVI. yüzyılın ikinci yarısında önemli ölçüde ceviz ağacı olduğu ve bunlardan harac adı altında vergi alındığı görülmektedir. Harac adı ile kaydedilenlerin toplamı 1520 akçe, resm-i ceviz olarak yazılanların toplamı ise 99 akçedir. Aynı vergi bazı defterlerde öşr-i girdekân veya öşr-i ceviz olarak da geçmektedir⁵⁷. Harac-ı ceviz veya resm-i ceviz herhalde öşür bedeline mahsûben nakit olarak alınmaktaydı. Resm-i ceviz miktarı ve nasıl alındığı hakkında bir açıklama yoktur.

Haracü'l-kürüm

Kürüm Arapçada bağ demek olup haracü'l-kürüm de bağlardan alınan vergi anlamına gelir. Kanunnâmede: "bağât ve besâtîn ve fevâkih kısmından onda bir öşür alına" denilmektedir. Ancak çoğu yerde bu vergi üründen değil de bağ çubuğu sayısına göre, "yüz çubuğa üçer akçe" hesabı üzerinden alınmaktadır⁵⁸. Bu şeklin tercih edilmesinin sebebi vergi kaçırılmasını önlemek ve vergi gelirlerini belirsiz bırakmamak düşüncesi ile açıklanabilir. Sis'te 1572 yılında elde edilen bağ vergisi toplamı 3610 akçedir.

Nârenciye üretimi

Narenciye bahçelerinden elde edilen gelir şehir mahsulleri sayılırken diğer gallât (gelirler) ile birlikte 8000 akçe olarak gösterilmiştir. Kanunnâmede, susam, kavun, karpuz üretiminden bahsediliyorsa da Defterde bu ürünlere rastlanmamıştır. Adana Sancağında susam üretiminden 28734 akçe karşılığı 1197 kile öşür alınırken komşu sancak olan Sis'te hiç susam ekilmeyişi bizim için şaşırtıcı olmuştur⁵⁹.

Resm-i tapu, resm-i kışlak, resm-i tâhûn, resm-i duhan, resm-i nahl, resm-i ma'zû gelirleri de mezraa gelirleri arasında gösterilmiştir. Mezraaların 732147 akçelik gelirin bunlar da dahil edilmiş bulunmaktadır. Bu vergiler hakkında Hayvancılık ve Diğer vergiler başlığı altında bilgi verilecektir.

b. Hayvancılık

Sis Sancağında tarımdan sonra en büyük gelir kaynağı hayvancılık idi. Kanunnâmede âdet-i aġnâm denilen koyun vergisinin her dört baş

57 B. Yediyıldız, *Ordu Kazası...*, s. 121.

58 R. Yinanç-M. Elibüyük, Aynı eser, s. 5.

59 Y. Kurt, *Adana Mufassal...*, s. 25.

koyundan iki akçe olarak alınacağı bildirilmiştir. Defterde resm-i ağnâm da denilen koyun vergisi cemaat gelirleri arasında kayıtlıdır. Sancakta toplam koyun vergisi 26480 akçedir. İki koyundan bir akçe alındığına göre 52960 baş koyun beslendiğini hesaplayabiliriz. 8199 akçelik gelir toplamı “nısf-ı bâd-ı hava ve âdet-i ağnâm” olarak yazılmış olduğundan gerçek koyun sayısının bu verdiğimiz rakamdan daha yüksek olması gerekmektedir.

2155 akçelik bir gelir toplamı ise resm-i ma'zû olarak kayıtlıdır. Ma'z veya ma'zû Arapça'da keçi demektir. Aslında keçiden alınan verginin miktarı Tırhala Kanunnâmesinden öğrendiğimize göre koyun ile aynıdır⁶⁰. Bu takdirde sancakta 4310 keçi beslendiğini söyleyebiliriz. Resm-i ağnâm cemaat gelirleri arasında gösterilmesine rağmen iki mezraada (41b, 54b) resm-i ağnâm geliri görülmektedir ki bunların da toplamı 245 akçedir.

Resm-i ağnâm gelirleri cemaat gelirleri arasında yer almış, cemaat geliri toplamı içerisinde bazen hass-ı şahi, bazen timar geliri, bazen de zeâmet hissesini oluşturmuştur. Resm-i ağnâm gelirin heryerde Hass-ı şâhî olduğu hükmüne⁶¹ Sis Sancağı verileri içerisinde katılmak mümkün görünmemektedir.

Susığıru veya camus denilen mandanın her sağlır olanından 6'şar akçe vergi alınmaktadır. Kanunnâmede: “Cevâmisden (camuslardan) ik'şer para resm alınurimiş. Amma v'lâyet-i Arabda bazı yerlerde resm-i camus hiç alınmayub ve bazı yerlerde beşer altışar para alınurimiş. Cemî' vilâyet müsâvî olup her sağlır camusdan üçer para resm alına deyu ferman olunmağın Emr-i şerîf mücebince her sağlır camusa üçer para resm kayd olundu denilmektedir. Aynı ifâdeler Adana Kanunnâmelerinde de tekrarlanmaktadır.

Sancakta 5 cemaatin camus beslediği görülmektedir. Bunlardan Toyran Cemaati 970 akçe ile 1804 akçelik resm-i camus gelirin yarısından fazlasını ödemektedir. Elde edilen rakamlara göre Sancakta 300 kadar sağlır camus bulunduğu anlaşılır.

Defterde camus dışında büyükbaş hayvandan vergi alındığına dair bir kayıt yoktur. Sis şehir merkezinde bulunan hayvan pazarında satılan hayvanlar arasında at, katır, deve, öküz gibi hayvanlar sayılmıştır.

60 N. Çağatay, Aynı makale, s. 486: “Tırhala Kanunnâmesinde müslüman ve kefereden iki koyuna bir akçe alınır. Keçiden dahi buncalayındır”.

61 Ö.L. Barkan, “Türkiyede İmparatorluk Dev...,” s. 37.

Öyle anlaşılıyor ki bu hayvanlar için sadece alım-satım sırasında bir vergi alınmakta bunun dışında vergi alınmamaktadır.

Resm-i kışlak ve yaylak

Sis sancağına haricden gelen cemaatlerin koyunlarından çeşitli isimler altında vergi alınmaktadır. Mezraa gelirleri arasında sayılan bu vergilerin çoğu resm-i kışlak adı altında geçmektedir. Bu vergi hayvanları ile birlikte gelip kışı Sis Sancağında geçiren cemaatlerden sürü sayısına göre alınan bir vergidir. Toplam olarak resm-i kışlak geliri 10959 akçedir. Bundan ayrı olarak çeşitli isimler altında hayvan sürüleri için alınan vergileri şu şekilde sıralayabiliriz:

Resm-i kışlak ve yatak	3197
Resm-i yaylak ve otlak	4381
Resm-i yatak	389
Resm-i otlak	700
Resm-i kışlak ve yaylak	508
Resm-i yaylak	1250
Resm-i kışlak ve otlak	812
Toplam	11687

Böylece kışlamak için veya yazı geçirmek için Sis'e gelen sürü sahiplerinden alınan vergilerin toplamı 22646 akçeyi bulmaktadır. Ayrıca bir mezraada resm-i kışlak ve yatak 3670 akçelik toplam hasıl içerisinde, bir mezraada resm-i yaylak ve otlak 810 akçelik mezraa hasılı içerisinde gösterilmiştir.

1519 tarihli kanunnâmede, hâricden gelen her iyi sürüden resm-i yatak adı altında bir koyun alındığı kayıtlıdır⁶². İncelediğimiz Defterde bu konuda bir kayıt yoktur. Adana'da aynı dönemde "resm-i otlak ve yatak", "üç yüz koyunda bir koyun" idi⁶³. Doğu vilâyetlerinde yaylak resmi genel olarak her sürüden 33'er akçe, Aydın'da 17'şer akçe idi⁶⁴.

Resm-i nahl

Resm-i nahl arı kovanları için alınan vergiye denir. Bu vergi bazı Defterlerde öşr-i küvvâre, öşr-i kovan şeklinde de geçmektedir. Resm-i

62 Halaçoğlu, s. 882; TD. 69 (1519), s. 664.

63 TD. 114 (1572), v. 164v.

64 N. Çağatay, Aynı makale, s. 510.

nahl olarak mezraalarda 1724 akçe, Cemaatlerde ise 1461 akçe gelir sağlanmaktadır. Kanunnâmeye göre her kovandan ikişer akçe alınmaktadır. Bu hesaba göre Sis Sancağında 1542 kovân arı olduğunu söyleyebiliriz.

c. Sanayi

Ekonomi büyük ölçüde tarıma ve hayvancılığa dayanırken pamuk üretimine ve hayvancılığa bağlı olarak dokuma sanayiinin oldukça geliştiği anlaşılmaktadır. Şehirde dokuma tezgahlarında alınan vergi "mahsûl-ı çukur-ı cüllahân" olarak isimlendirilmiştir. Her dokuma çukurundan yılda iki akçe alınmaktaydı. Yıllık gelir 800 akçe olduğuna göre şehirde 1572 yılında 400 dokuma tezgahı çalışmaktaydı. Bu tezgahlarda neler dokunduğu yazılmamıştır. Ancak Lempard Kalesinde sof dükkanları olduğunu bilmekteyiz. Sof dükkanlarından alınan vergi 1200 akçe olarak bâd-ı hava ve bâc gelirleri ile birlikte yazıldığından kaç sof dükkanı bulunduğunu bilemiyoruz⁶⁵.

Sis'te dokuma sanayiine bağlı olarak birçok da boyahane bulunmakta idi. Şehir merkezinde bulunan boyahanenin yıllık geliri 18000 akçe, Feke Kalesinde bulunan boyahaneninki ise 1600 akçe idi. Tumlu Kalesinde bulunan boyahânenin 1936 akçelik, Boyralı Mezraasının 600 akçelik ve Kübdere Kalesinin 1250 akçelik boyahane gelirleri "haric ez defter" olarak kaydedilmiştir. Bu durum 1536'dan sonra dokuma ve boyama işinin merkezden mezraalara doğru yayılarak gelişmekte olduğunu göstermektedir.

Sis merkezde 6 sırça dükkanı bulunmaktadır. Bu cam dükkanlarının yıllık geliri 1500 akçedir.

Şehir merkezinde bulunan ma'saralardan yılda 840 akçe gelir sağlanmaktaydı. Susam, üzüm, zeytin gibi ürünlerin yağını veya suyunu çıkarmaya mahsus bu ma'saraların ne işlediğinden bahsedilmemiştir. Dükân sayısı konusunda da ihtilâf vardır. Sis İcmal defterinde dükkan sayısı 28 olarak gösterilmiştir. Buna göre her dükkandan 30'ar akçe kira alınmaktadır. Ancak mufassalda dükkan sayısı siyakat rakamı ile (5), alınan vergi ise yine 840 akçe kaydedilmiştir. "Beher bâb fi 48" dendiğine göre yıllık hasılatın 240 akçe yapması gerekirdi. Burada bir yanlışlık yapıldığını ve İcmal'deki sayının daha doğru olduğunu tahmin etmekteyiz. 1536-37 tahririnde de 5 ma'sara bulunduğunu görmekteyiz⁶⁶.

65 TD. 150 (1572), v. 18b: "Bâd-i hava ve dekkâkin-i sofeyân ve bâc."

66 Halaçoğlu, s. 826.

Yine şehirde bulunan ve “debbaghâne” adıyla kaydedilen bir deri işleme atölyesinden yılda 1000 akçe, meyhane gelirinden ise 14900 akçe gelir sağlanmaktaydı.

d. Ticaret

Sis şehir merkezinde 20000 akçelik ihtisab ve ihzariyye geliri bulunması Sancakta ticaret hayatının oldukça canlı olduğunun işareti kabul edilebilir. Şehirde bulunan hayvan pazarından 8000 akçe gelir sağlanmaktaydı. Hayvan pazarında at, katır, deve, koyun gibi hayvanlar alınıp satılmakta bunun yanında kadın ve erkek köle ticareti de yapılmaktaydı. Kanunnâmede esir ticaretinden ne kadar vergi alındığı yazılmamıştır. TD. 254 (1547) Adana Kanunnâmesinde ise kul ve câriye satışında “iki para alandan ve iki para satandan” alındığı kayıtlıdır. Büyük bir ihtimalle burada uygulanan da bu miktardır.

Bâc-ı pazar, pazara gelen deve, at ve katır yüklerinden 2’şer akçe olarak alınmaktaydı. Şehirde un, üzüm ve incir için ayrı pazarlar (kapan) bulunmaktaydı. Pazara gelen mallardan bâc-ı pazar, kapana gelen mallardan ise resm-i kapan adı altında vergi alınmaktaydı. Hubûbat ve türlü meyveler yanında keçe de pazara gelen önemli bir ticaret eşyası idi. Mahsul-ı bâc-ı bazar ve resm-i kapan olarak Sis Mirlivasına her sene 9000 akçe hâsil yazılmıştı.

Şehirde bulunan pamuk (penbe) pazarının içinde aynı zamanda pamuk ipliği (rişte-i penbe) de satılmaktaydı. Bu satışlarda 10 batman pamuktan 2 akçe alınmakta ve bu yoldan yılda 9000 akçe sağlanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğunda şehir girişlerinde, köprü başlarında veya yolların dar geçitlerinde (derbendlerde) kervanlardan bâc alınmakta idi. Sis Sancağında bâc alınan nokta Horzum yolu idi. Bâc-ı tarîki Horzum başlığı altında (v. 26a) hass-ı şahî mezraalar arasında yazılan bu bâcdan yılda 3600 akçe elde ediliyordu. Yapılan açıklamada ise “Geçen yükden bir para (iki akçe eder) ve satılmağa giden camusdan birer para ve koyun sürüsünden -ki üçyüz ola- bir koyun” alınması emrediliyordu. Bu gelirin kime ait olduğu açıklanmamıştır. Hass-ı Şahî mezraalar arasında sayıldığına bakarak bu gelirin de Hass-ı şahî olduğunu düşünebiliriz. Feke -Kozan yolu üzerinde bulunan bu bâc noktasından aynı ölçüye göre 3000 akçe toplanmaktaydı⁶⁷. Defterde, “hâric ez defter” olarak kayıtlı

67 Halaçoğlu, s. 885. İncelediğimiz defterde Horzum (دوزدم) imlası ile yazılmıştır. V. 23a’da ise Harikan (Çarikan?) Mezraasının Horzum (حوردم) mevkiinde olduğu ve Sis ahalisi tarafından ekildiği bildirilmiştir. İki imlâ arasında ise büyük fark bulunmaktadır.

olan Bayralu Mezraasının ve Tumlu Kalesinin 650 ve 1700 akçelik bâc-ı bazar ve hakk-ı bisat ve resm-i kassâbân geliri buralarda da pazar kurulduğunu göstermektedir.

VIII. DİĞER VERGİLER

Resm-i tahûn (Resm-i âsiyâb)

Tahun Arapça değirmen demektir. Farşçası ise asiyâb veya asyâb-ıdır. Sis defterinde daha çok tahûn (طوره) kelimesi kullanılmıştır. Resm-i tahûn olarak kayıtlı 19 değirmen bulunmaktadır. Bunlardan Tılan Mezraasında bulunmakta olan iki tahûnun birisi vakf birisi ise mülk değirmendir. Vakf değirmen Ramazanoğlu Halil Bey Cami ve Medresesi vakfidir. Mülk değirmen ise İbrahim b. Abdullah ve Ali b. Mahmud'un ortak mülküdür. Her ikisinin de hâsılı 500 akçedir ve her ikisi de 1693 yılında bölgede yapılan düzenleme sırasında "asıl yazısı" sahiplerine verilmek üzere Padişaha ait Anavarza Hassına katılmıştır.

Resm-i tahûn olarak kayıtlı 19 değirmenin 12'sinin dönen birer taşı (hacer), 3 tanesinin ikişer, 4 tanesinin ise üçer taşı bulunmaktadır. Kanunnâmede: "Asiyâb kaç (bâb) olursa her ayda beşer (akçe) alın" denilmektedir. Defterde ise bu hesap dönen taş sayısı da verilerek gösterilmiştir. Tek taşlı değirmenlerden 30 akçe, 2 taşlı değirmenlerden 60 akçe, 3 taşlı değirmenlerden 90 akçe alındığı görülmektedir, ki bu durumda değirmenlerin yılda altı ay çalıştığı sonucu çıkmaktadır. 1 hacerli olan iki değirmenden yılda 60'ar akçe alınması ise bu değirmenlerin yılda 12 ay çalıştığını gösterir⁶⁸. Resm-i tahûn olarak kayıtlı 19 değirmen yıllık gelirleri toplamı 960 akçedir.

9 değirmen ise "Resm-i tahun-ı sayfi" adı ile kaydedilmiştir. Sayf, Arapça'da "yaz" demektir. Sayfi değirmen de yazın çalışabilen değirmen anlamında kullanılmış olmalıdır. Bunlardan birisinden yılda maktu' olarak 150 akçe alınmaktadır (v. 48a). Diğeri 1 hacerli değirmen olduğu halde yıllık geliri 46 akçe gösterilmiştir (v. 77a). Varak 25b'de kayıtlı bir değirmen ise 30 akçe ödediği halde belki de sehven 4 hacerlik bir değirmen olarak gösterilmiştir. 9 sayfi değirmenin yıllık geliri ise 466 akçe idi.

Sis Mufassalında bir değirmenin de "Resm-i tahûn-ı sayfi ve senevî" başlığı ile kaydedildiğini görmekteyiz (v. 82a). 1 taşı dönen bu değirmen

68 TD. 150 (1572), s. 25a, 25b.

için 60 akçe alınmaktadır. Buradan da değirmenin 12 ay çalıştığı anlaşılıyor. Buna rağmen niçin hem sayfî hem senevî deyimi kullanıldığı anlaşılamamıştır.

Sis'te 1572 yılında çalışmakta olan, birisi vakf, birisi mülk 31 değirmenin yıllık hasılları toplamı 2486 akçe idi.

Bâd-ı hava

Bâd-i hava, ne miktar toplanacağı önceden kestirilemeyen (zuhûrâta bağı) resm-i arûs, cürm-ü cinâyet gibi vergilerin tümüne birden verilen genel bir isimdir. Bazı birimlerde bu vergi bâd-i hava adıyla, bazı birimlerde ise resm-i arus, resm-i tapu gibi özel şekliyle gösterilmiştir.

1572 tarihli Sis Mufasssalında bâs-i hava adı altında yazılan vergilerin toplamı 12805 akçedir. Nısf-ı bâd-ı hava olarak yazılanların toplamı ise 3924 akçe yapmaktadır. Bazı yerlerde "Nısf-ı bâd-i hava ve resm-i ganem" şeklinde koyun vergisi ile birlikte yazılmıştır ki bunların da toplamı 8199 akçedir. Bir mezraada (v. 73b) "nısf-ı bâd-i hava ve resm-i ma'zu" birlikte 332 akçe tutmaktadır. Yarı hissesi mâlikâne olan İshakvirani Mezraasında (v. 41b) 100 akçelik bâd-i hava geliri yazılmıştır. Bu mezraa üzerinde nüfus yaşayan bir mezraa olmalıdır, çünkü Defterde bâd-i hava gelirleri Cemaat gelirleri arasında gösterilmektedir.

Bâd-i hava gelirlerinin bir kısmını timar sahibi sipahi alırken bir kısmını da sancağın sancakbeyi almakta ise bu şekildeki bâd-i hava gelirleri nısf-ı bâd-i hava olarak kaydedilmektedir. Ancak Sancakbeyinin Padişahı hassı olan dirliklerin ve serbest timarların bâd-i hava gelirlerini üzerinde herhangi bir hakkı yoktur. Sancakbeyi hassının en büyük gelir kalemini oluşturan bu yarım hissedir. Defterde şu şekilde kayıt edilmiştir:

"Nısf-ı bâd-i hava ve cürm-ü cinayet ve resm-i arûsâne ve deştân tamâmen ve nısf-ı ganem-i timarhâ-i erbâb-ı timar gayri ez havass-ı Padişahî ve timarha-i serbest. Hass-ı Mirlivâ, Hâsıl fi sene: 33014 (v. 15a).

Sancakbeyi, şehir içerisinden sağlanan bâd-i hava ve cürm ü cinâyet ve resm-i arûsâne gelirinin tamamını (5603) akçe) aldığı halde, timar arazisindekinin yarısını almakta, Padişahı hassı ve serbest timarlara karışmamakta, sipahi timarlarının resm-i ganeminin de yarısını almaktadır. Âdet-i deştânî gelirlerinin tamamı da Sancakbeyi hassına dahildir.

Resm-i tapu

Resm-i tapu mezraalarda yapılan evler için o yerin öşür gelirini karşılamak amacıyla yerin değerine göre 20-50 akçe arasında alınan bir vergidir. Bunu "ev yeri tapusu" da denir. Sis'te 140 mezraada resm-i tapu vergisi görülmektedir. Bunların içerisinde 9-10 akçe resm-i tapu kayıtlı mezraalar olduğu gibi 400-500 akçe resm-i tapu geliri olan mezraalar da vardır. Oruc Gazilü Cemaatinin ziraat ettiği Kara Meftelac (مفتلاج) Mezraasının resm-i tapu geliri ise 1080 akçedir. Sis'te mezraalardan 15728 akçe resm-i tapu vergisi toplanmakta idi. Şehir merkezindeki 1000 akçelik "Resm-i tapu-yı zemîn" ise şehir civarındaki küçük arazi parçalarının geliri olarak anlaşılabilir. Mezraalarda resm-i tapunun oldukça fazla olması mezraalardaki nüfusun yerleşik hayata geçmeye başladığı şekilde değerlendirilebilir.

Resm-i yava, mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd

Kaybolmuş olan hayvanların sahiplerinden alınan vergiye resm-i yava denilirdi. Kaybolan hayvan eğer ekili ürünlere zarar vermişse bu zarar ayrıca ödettirilirdi. Hayvan sahibi Kanunnâmelere göre belirlenen bir dayak ve para cezasına Kadı'nın buyruğu ile çarptırılırdı. Kaybolan hayvan veya buluntu herhangi bir şeyin belli bir süre sahibi çıkmazsa bunun satışından sağlanan gelir devlet hazinesine aktarılır, buna da "Mahsûl-ı beytü'l-mâl" denilirdi. Mâl-ı mefkûd ve mâl-ı gâib ise sefere çıkan veya malını emanete koyup gurbete giden kimseden belli bir süre haber alınmazsa ve bu kimsenin yasal mirasçıları yoksa terikesi kadı marifetiyle tesbit edildikten sonra satılır ve elde edilen paraya bu isim verilirdi⁶⁹. Sis'te 1572 yılında bu tür gelirlerin hepsi bir arada 6000 akçe olarak Padişah hassına dahil bir gelir olarak gösterilmiştir.

Resm-i kassâbân (Resm-i kanâra)

Kanara (قناره) Kâmus-ı Türki'de, "Etleri yenecek hayvanları kesip yüzdükleri yer, selhâne", olarak açıklanmıştır. Sis şehri merkezinde mâhsûl-ı kanara-i kassâbân geliri 2000 akçe olup Mirlivâya has olarak tayin edilmiştir. Tumlu Kalesinde ve Boyralı Mezraasında resm-i kassâbân geliri bâc-ı bazar ve hakkı bisat geliri ile birlikte gösterilmiş

69 Hakan Yıldız, XVI. Yüzyıl Sonlarında Yeni-ül Sancağı Vasıf Reayasının Sosyo-ekonomik ve Demografik Durumu, Ankara 1987, s. VII (Basılmamış DTCF Lisans tezi).

olduğunu bâc konusunda da yazmıştık. Resm-i kassaban hakkında mahsul gelirleri açıklanırken bilgi verilmiştir: “Her koyundan ve keçiden birer para (ikişer akçe), susığından dörder para, kara sığırdan (inek, öküz) iki para” alınacaktır. Bu miktar Adana Sancağında da aynı şekilde alınmakta idi.

Mahsûl-ı sefine

Sis'te mezraa gelirleri arasında 100 akçelik bir “Mahsûl-ı sefine” geliri bulunmaktadır. Bilindiği gibi sefine Arapça'da gemi anlamına gelir. Sis'in bir kara şehri olduğu düşünüldüğünde gemi geliri biraz garipsenmektedir. Burada sözü edilen gemi bir nehir gemisidir. Burunviranı Mezraasında (v. 79a) Ceyhan Nehrini bir yakadan diğer yakaya geçmek için kullanılmaktadır. Aynı gemilerin Ceyhan nehri üzerinde bugün de hizmet vermekte olduğunu bilmekteyiz. Adana Mufassalında “mahsûl-ı sefine” yerine “mahsûl-ı keştî” terimi kullanılmaktadır. Adana'da bu yoldan 11 mezraada toplam 19240 akçe gelir sağlanmaktadır. Bu işin yıllık maktû' bir fiat üzerinden hesaplandığı da anlaşılmaktadır⁷⁰. Aynı verginin Arvanid Defterinde “geçüt resmi” olarak anıldığını, bazen de geçüt-i keştî dendiğini görmekteyiz⁷¹.

Âdet-i deştbâni

Âdet-i deştbâni Arapça-Farsça bir deyim olup kır koruma vergisi anlamına gelir. Ekinlikleri, bağ ve bahçeleri korumak için görevlendirilen bekçilere deştbân, onların yaptığı bu koruma işine de deştbâni denilmektedir. Âdet ise Arapça olup burada resim, vergi anlamında kullanılmıştır. Sis'te hayvancılık yaygın olmasına rağmen âdet-i deştbâni geliri çok düşük görünmektedir. Âdet-i deştbâni kaydedilmiş tek mezraa Kargama Mezraasıdır (v. 29b). Hass-ı şahî mezraalar arasında bulunan bu mezraada 130 akçe deştbâni geliri bulunmaktadır. Bu bakımdan deştbâni gelirlerinin her zaman sipahiye ait olup olmadığı konusunun yeniden gözden geçirilmesi de gerekebilir⁷². Deştbâni gelirinin çok az olması bu gelirin çoğu yerde bâd-i hava içerisinde gösterilmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

70 Y. Kurt, *Adana Sancağı...*, s. 24.

71 H. İnalçık, *Suret-i Defter-i Sancak...*, s. XXXI.

72 H. Özdeğer, “XVI. Yüzyıl tahrir defterlerine göre Anteb'in sosyal ve ekonomik durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16 (1982), s. 91.

SONUÇ

Bu bölümde incelediğimiz 1472 tarihli Sis Mufassal Defterindeki cemaat ve mezraaların gelir ve gider dökümlerini verdikten sonra vardığımız sonuçları kısaca açıklayacağız. Önce nüfusu bir tablo halinde vermek istiyoruz.

Tablo XII: 1572'de Sis'te Nüfus

Yerleşim Birimi	Müslim			Gayr-ı Müslim			Toplam		
	N.*	H.*	M.*	N.	H.	M.	N.	H.	M.
Şehir Halkı*	275	244	31	362	290	72	637	534	103
Şehir halkı	275	244	31	362	290	72	637	534	103
94 Türk cemaat	4156	3185	971	—	—	—	4156	3185	971
4 Kale	—	—	—	540	438	102	540	438	102
TOPLAM	4431	3429	1001	902	728	174	5333	4157	1176

* N: Nefer, H.: Hane, M.: Mücerred.

Tablo XIII: Cemaat ve Tâife Gelirleri.

Resm-i hâne	115.785
Resm-i mücerred	4.775
Bâd-i hava	2.805
Nısf-ı bâd-ı hava	3.924
Nısf-ı bâd-i hava ve resm-i ganem	8.199
Resm-i arûsâne	915
Toplam	146.403
Resm-i ağnâm	126.480
Resm-i camus	1.804
Resm-i nahl	1.461
Resm-i ma'zû (245 akçesi mazraadan)	2.400
Toplam	32.145
CEM'AN TOPLAM	178.548⁷³

73 Rûsum-ı raiyyeti oluşturan vergiler ile hayvanlar için alınan vergilerin görülebilmesi için aratoplamlar verdik. Toplama 4 kalede yaşayan zmmi halkın vergileri dahildir. 15476 akçelik Sis gayr-ı müslimleri resm-i hânesi ile birlikte toplam resm-i hane 131.261 akçe yapmaktadır. Defterde verilen yekûnların toplamına göre (Feke Kalesindeki mezraa geliri haric tutularak) cem'an yekûn 180.433 akçedir.

Tablo XIV: 1572'de Sis Sancağı Mezraa Gelirleri.

Gelirin Cinsi	Miktarı		Tutarı (akçe)	Mezraa gelirleri içerisinde %	Toplam gelirde % si
	kile	kg			
Hınta (buğday)	26832	688.401	318.410	43.4	25.7
Şaır (arpa)	21946	563.059	177.243	24.2	14.3
Kutn (pamuk) (Kantar:)	239	12.075	73.602	10	5.9
Çavdar	40	1.026	320	—	—
Zurre (mısır, darı)	12	307	138	—	—
Öşr-i çeltük			6.776		
Resm-i bostan			671		
Öşr-i bostan			1.230		
Harac-ı ceviz			1.619		
Haracü'l-kürüm			3.610		
Resm-i yatak, otlak vs.			11.687		
Resm-i kışlak			10.959		
Resm-i duhan			40		
Resm-i tapu			15.728		
Resm-i nahl (cemaatlerden ayrı)			1.624		
Deştbanî			139		
Bâd-i hava (mezraadan)			100		
Bâd-i hava ve resm-i ma'zu:			332		
Mahsûl-i seffine			100		
Toplam			625.805		
479 Mezraanın Defter hâsılları toplamı			732.1474	100	100

74 Bu toplam Feke Kalesi ile birlikte yazılan Karakilise Mezraasının mezraa gelirleri katılarak hesap edilmiştir. Yüzde oranlarının hesaplanmasında 732147 sonucu esas alınmıştır.

Tablo XV. TD 150 (1572) Sis Mufassal Tahrir Defteri Gelirler Toplamı:

Sıra	GELİRİN CİNSİ	Toplam	Oran %
1.	94 Türk cemaat ve 4 kale zımmî halkının ödedikleri Tablo XIII' da yer alan gelirlerden	203.511	16.4
2.	479 Mezraa hâsılları toplamı ⁷⁵	730.147	58.9
3.	24 adet hassa çeltük nehri (Enhâr-ı hassa)	122.600	9.9
4.	Sis mâhsul gelirleri (Mahsûl-ı boyahâne vs.)	155.133	12.5
5.	Mezraa ve cemaatlere dahil edilmeyen bâc-ı bazar ve diğer gelirler (4'ü haric ez defter, 7 kalem)	10.236	0.8
6.	Lemberd, Kübdere ve Anavarza zımmîleri cizyesi	16.140	1.3
	TOPLAM	1.237.767	100

Tablo XVI. TD. 150 (1572) Sis Mufassal ve İD. 281 Sis İcmal Defterine göre Giderler Toplamı.

Sıra	GİDERİN CİNSİ	Toplam	Oran %
1.	Timar (Tablo X'de dökümü verilen 153 timar)	561.202	43.5
2.	Zeâmet (2 adet)	47.308	3.8
3.	Hass-ı Mirlivâ-i Sis (Hemdem Bey) (70.000'i Misis)	300.038	23.2
4.	Hass-ı Şahî	321.605	24.9
5.	Vakıflar	22.010	1.7
6.	Mülkler	20.679	1.6
7.	Hoşkadem Camiine, 3 kale halkının cizye geliri	16.140	1.2
	TOPLAM	1.298.982	100
	Sis Mirlivasına Adana'nın Misis bâcından	70.000	
	Sis Gelirlerinden harcanan giderler TOPLAMI:	1.288.982	

Yukarıda verilen tabloların incelenmesiyle açıkça görülecek olduğu üzere 1572 yılında Sis (Kozan) Sancağı nüfus bakımından Türk nüfusun hakim olduğu bir sancaktır. Vergi nüfusunun % 83,1'ini Türkler, % 16,4'ünü gayrı müslimler oluşturmaktadır. Sancak Adana ilinin Kozan ve Feke kazalarını içine almakta idi. Gayr-ı müslim nüfus 4 ayrı kalede ve Kozan şehir merkezinde 4 mahallede yaşamaktaydı. Türk nüfus ise

⁷⁵ Feke ile birlikte yazılan Karakilise Mezraası Cemaat gelirleri içerisinde, yer almıştır.

daha çok cemaat halinde yaşamaktaydı. Şehir merkezindeki 4 Türk mahallesinde yaşayan 275 vergi mükellefinin 4431 kişilik Türk nüfus içerisindeki payı % 6,2'dir. Türk nüfusun % 93,7'sini oluşturan cemaatler konar-göçer hayat yaşıyorlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. 94 Türk cemaatten 24'ü Savcı Hacılu tâifesinde idi. 18 cemaatin bağlı olduğu Avşar taifesinin toplam vergi nüfusu ise 1016 idi. (% 24,4). Kavurgalı taifesine tabi olanlar % 19,4, Ayrudamlu % 13,2, Eğlenli % 5 oranında idi.

Çukurova'da Türk nüfusun en yüksek oranda konar-göçer olarak yaşadığı sancak Sis sancağıdır. Adana, Kars-ı Maraş (Kadirli) ve Üzeyir sancaklarında Türk nüfus köyler kurarak tam yerleşik hayata geçmiş buldukları halde Sis sancağında bir tek köy bile görünmemektedir. Belirli mezraaları ekip-biçen bu Türk cemaatler öyle anlaşılıyor ki aşiret yaşayışlarını ve yarı-göçebe varlıklarını yakın zamanlara kadar korumuşlardır. Nahiyesi olmayan bir sancak olması bakımından da Sis sancağının farklı bir yapısı vardır.

Sancak gelirlerinin yarısından fazlasını mezraalardan sağlanan tarım gelirleri oluşturmaktadır (% 58,9) Cemaatlerin ödedikleri rüsûm-ı raiyyet türü vergiler % 16,4, şehir merkezinden sağlanan gelirler ise % 12,5 oranındadır.

Giderler içerisinde birinci sırayı timar giderleri almaktadır. 153 timar sahibinin giderler içinde ki payı % 43,5'dur. Giderlerin % 24,9 unu Hass-ı Padişahî oluştururken % 23,2'sini ise Sis sancak beyi Hemdem Bey almaktadır. Vakıfların payı % 1,7, Mülklerin payı ise % 1,5'dir.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada en ince detaylarına inerek bir Mufassal tahrir defterinde yer alan bütün bilgileri aktarmaya ve kullanılabilir hale getirmeye çalıştık. Bunu yaparken İcmal defterinden ve komşu sancaklarla, üzerinde çalışma yapılan bazı sancaklarla da karşılaştırmalar yapma yoluna gittik. Konu bir makalenin kapsamını aştığından şahıs adları ve yer adları üzerinde yapılması gereken çalışmaları veremedik. Üzerinde çalıştığımız 150 numaralı bu Mufassalda yer alan şahıs ve baba adları üzerine yapmış olduğumuz onomastik değerlendirme ayrı bir makale olarak yayımlanacaktır.

XVI. yüzyıl sosyal ve ekonomik tarihi için büyük önem taşıyan Tahrir defterlerinin bu şekilde kullanılabilir hale getirilmesi bir an önce tamamlanması gereken önemli bir çalışma olacaktır.

EK I: KANUNNÂME-İ LİVA-İ SİS

Livâ-i mezbûrede mütemekkin olan reâyâ-yı Etrâk'den her müzevvecden ondört para -ki yirmisekiz Osmanî olur- ve mücerredlerinden ikişer para -ki dörder Osmanî olur- resm alma

Ve hıntadan ve şa'irden ve alefden ve sisamdan ve penbeden ve soğandan ve bi'l-cümle gallât ve hubûbât ve bağât ve besâtın ve fevâkih kısmından onda bir ta'sîr oluna

Ve Livâ-i mezbûrda mütemekkin olan keferenin her müzevvecinden mücerredinden Defter-i atıkde yirmidörder para -ki kırksekizer akçe olur- cizye ta'yîn olunmuş imiş. Emr-i Padişâhî ile vilâyet-i mezbûre kitâbet olundukda zıkr olan keferenin cizyeleri şey'-i kalîl olmağın şer'a ve kanûna muhâlifdir, gerekdir ki kefere-i mezbûreye harac-ı şer'î vaz' edesin deyu fermân olunub her müceb-i Emr-i âlî kefere-i mezbûrenin her müzevvecinden ve mücerredinden otuzar para -ki altmışar Osmanî olur- cizye ta'yîn olunub kayd olunmağın Defter-i cedîde dahi kemâkân kayd olundu.

Ve enhâr-ı çeltük husûsunda Emr-i Padişâhî mücebince yirmi kantar tohum ekilen nehre re'is ve saka olanlar ikişer kantar tohum ekib birer kantarından sâyir rençberler gibi hisse-i mîrî ihrâc oluna. Tohum artuk ve eksük olsa bu minvâl üzere hisâb oluna. Ve enhâr-ı mezbûreye hizmet iden kimesneler hizmetleri mukâbelesinde avârız-ı divâniden ve tekâlif-i örfiyyeden ve resm-i hânedan ve resm-i ganemden mu'âf ve müsellemler deyu mukayyed olmağın Defter-i cedîde dahi vech-i meşrûh üzere kayd olundu. Ve her nehrün re'isi çeltik ekilmelü olcak kürekçileri ile nehr-i mezbûrun suyu kifâyet edecek mikdârı yeri ayırtlayup hâzır eyleyeler ve ol senede çeltük hangi tarafa düşerse sâhib-i arz olanlara tenbîh ideler ki nesne ekmiyeler. Ekilecek (zaman) mîrî çeltükçileri ihzâr idüp vaktinde te'hîr itmeyüb hemen ekeler ve ne mikdar tohum kifâyet iderse *emin* olanlar mîrî tarafından virüb ekdürelen. Çeltükci âdet üzere tohumun ekdükden sonra hizmet ne ise edâ eyleye ve çeltük temâm yetişdikden sonra her kürekçi ekdüğü çeltüğü biçüb, döğüb hizmet etdikden sonra *emin* olanlar kadı ma'rifetiyle üzerine varub mîrî tarafından verilen tohumu çıkardıktan sonra mîrî tarafına 'âyid olan hisse(y)i çıkarub, alub kabz ide. Bâkî kalandan sâhib-i arz için öşür ihrâc olunub ma'adâ kürekçilere virile.

Ve Livâ-i mezbûrede vâkî olan âsiyâb kaç (bâb) olursa her ayda beşer (akçe) resm alma.

Ve resm-i arûsiyye bıkırden kırk sekizer akçe ve bîveden nisf sahib-i cemaat ala

Ve baş yaruğundan yirmi iki Osmanî alına ve bıçak zahmından -ki mevî icâb itmeye- kırk Osman(i) akçe alına ve sâyir cerâyim husûsları vâki' oldukda kanûn-ı kadîm-i Osmânîye müraca'at oluna

Ve her kovandan bir para resm alına

Ve âdet-i ağnâm her dört re'sden bir para alına

Ve sâbıkan Livâ-i mezbûrede vâki' olan cevâmisden ikişer para resm alınurimiş, ammâ Vilâyet-i Arabda ba'zı yerlerde resm-i câmus hiç alınmayub ve ba'zı yerlerde beşer ve altışar para alınurimiş. Cemi' vilâyet müsâvî olub her sağılur camusdan üçer para resm alına deyu fermân olunmağın Emr-i şerîf mücebinece her sağılur camusa üçer para resm kayd olunmağın hâlen Defter-i cedîde dahi vech-i meşrûh üzere (kayd olundu)

Ve e'imme avâriz-ı divâniyyeden mu'âf olalar deyu mukayyed olmağın (mu'âf) kayd olundu*.

EK II: İD. 281 (1573?) SİS İCMAL DEFTERİ

VARAK 11b-12a'da YER ALAN DERKENÂR.

Adana Eyâletinde vâki' Sis Sancağının zü'amâ ve erbâb-ı timârı bundan akdem Emr-i Hümâyûn ile memûr oldukları İnan seferine azîmetten nûkûl birle adem-i itâ'at-ı Emr-i Hümâyûna ictisârları mahallinden i'lâm olunub lâkin Livâ-i mezbûrede olan ze'âmet ve tımar yerlerinin ahali ve re'âyâsının ekseri mürûr-ı ezmine ile âher mahallere müteferrik ve münteşir olduklarına binâen ze'âmet ve tımar kurâ ve mezâr-ı'nde 'imâretten eser kalmayub me'vâ-yı bûm ü gurâb ve nev'ummâ

* 1. Parantez içerisindeki kelimeler tarafımızdan tamamlanmıştır.

2. TD. 178 (1536)'da cizye ile ilgili bölümün sonu şöyle bitmektedir: "... cizye ta'yîn olunub defter-i cedîd-i hakanîye kayd olundu, min-ba'd ziyâde ve noksan alınmaya". Buradaki şer'a (شرعہ) ve kanuna (قانونہ) kelimelerini Sayın Halaçoğlu "şer'an ve kanunen" şeklinde okumuştur. Çeltik konusunda ise "tenbih ideler ki nesne ekmiyeler" derken kelime Defterde "ekiciler" gibi yazılmışsa da gerek mana yönünden gerek TD. 150 (1572)'deki imlası bakımından "ekmiyeler" olması gerekmektedir. Aynı şekilde "tohumun ekdükden sonra" TD. 178 (1536)'da eksik olarak () şeklinde yazılmıştır.

3. Son cümlede TD. 178 (1536)'daki kötü yazım Sayın Halaçoğlu'nun "Ve e'immye" (ايميه) kelimesini, "Kâimiyye" okumasına yol açmıştır. Halbuki TD. 150 (1572)'de kelime açıkça (وايميه) yazılmıştır. Ayrıca "Kâimiyye" kelimesinin de metin içerisinde bir anlamı yoktur.

kurâ ve mezârî-i karîn-i 'umrân olan timarlar dahi çürük ve bî-hâsıl olup senevî hâsılları mutasarrıflarının mesârif-i seferiyyesine medâr olmadığı bi'l-mu'âyene ma'lûm olmağla Livâ-i mezbûrede olan ze'âmet ve timarları mecmû'î Havass-ı Hümâyûna tashîh ve ilhak olunması bâ-bında Fermân-ı âlî sâdır ve fi-nefsi'l-emr memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i Pâdişâhânede vâki' eyâlât ve elviyede olan ze'âmet ve timarların an aslin vaz'ı mutasarrıfları sefer ve muhâfazalarda ve sâ'ir hidemât-ı aliyede mevcûd bulunmalarıçün olup ve Sis Sancağında olan ze'âmet ve timarlarda imâretten eser bulunanları çürük ve bî-hâsıl olduğuna binâ-en senevî hâsılları ashâbının mesârif-i seferiyyelerine medâr olmadığından me'mûr oldukları sefer ve muhâfazalara gitmeğe 'adem-i iktidarlarından tasarruflarında olan ze'âmet ve timarların senevî cüz'î ve küllî hâsıl olan mahsûlât ve rüsûmâtını vezâyif ve cihât misillü evân-ı hazerde kendülere me'kel ittihâz eylemeleri beytü'l-mâl-ı müslimîne gadri mûcib bir keyfiyet olmağla taraf-ı mîrîye husûl-ı menfa'at için Livâ-i mezbûrede 47308 akçe yazı ile iki adet ze'âmet, 540568 akçe yazı ile mukayyed olan 157 adet timarların mahalleri Havass-ı Hümâyûna tahsis olunmak emr-i savâb olup ancak Defterhâne-i âmirede kuyûdâtı mücebince ze'âmet ve timarların mukayyed olan yazıları mikdârı mal bağlanduğu sûrette kimesne rağbet eylemeyüb alâ hâlini kalacağı bedîhi olmağla mukayyed olan yazılarına i'tibâr olunmayub tahammülü mikdârı mal bağlanmak için taraf-ı devlet-i aliyyeden mu'temed bir kimesne mübâşiriyle (?) Livâ-i mezbûrede olan ze'âmet ve timarın kurâ ve mezârî'ini müceddeden tahrîr ve defter itdirülüb mücebince mal bağlanmak şartıyla zikr olunan iki adet ze'âmet ile 157 adet timarların mahalleri tevki'i kalemile Havâss-ı Hümâyûna tashîh olunmak için iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir bi'l-fi'îl başdefterdâr Mehemmed (Mehmed) (dâme uluvvuhu) i'lâm itmeğın Defter-i icmâli getürdüb Livâ-i mezbûrede olan iki adet ze'âmet ile 157 adet timarların mahalleri vech-i meşrûh üzere Havâss-ı Hümâyûna ilhâk olunmak için kalemle tashîh ve sebt-i defter eylesin deyu bu hakîre hitâben sâdır olan Emr-i âli mücebince tashîh ve sebt-i defter olundu. Fi 7 S (Safer) Sene 1145 (1732 M.) Harrerehu el -abdü'l-fakîr Ahmed Et-tevkî'i el-vezîr hâlen.

EK: III / a

Tilan Çiftliği arazisinden Sis Manastırına aid onbin dönüm arazinin beşbin dönümü bataklık olup mütebâkî beşbin dönümü Sis Manastırındaki fukara-yı rehâbînin maîşeti için ziraat edilmekte olduğu beyanyla muhâcirîn iskânı esnasında işbu onbin dönümün tefrîki hakkında Sis Katogikosu (Katholikos olmalı) tarafından vâkı olan istirhâm üzerine arazi-i mezkûreden ol mikdâr mahalde kat'iyyen Ermeni iskân edilmeyüb orası kâmilen ve münhasıran zirââte tahsîs olunmak şartıyla muhâcirîn iskân edilmemesi şeref-müteallık olan İrâde-i seniyye-i şâhâne muktezâ-yı münifinden bulunmasına mebnî mezkûr onbin dönüm mahallin şerâit-i muharrere mücebinece mumâ ileyh Katogikosun (فتو غيكوس) istid'âsı vechile mezkûr Manastır merbûtâtından olduğunun kaydına serh ve işâret olunması hakkında Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararıyla icrâ olunan teblîgata cevâben Defter-i Hâkanî Nezâret-i Celîlesinden gönderilen tezkirede arazi-i mezkûrenin a'sâr-ı şer'iyye ve vergisini sene-be-sene me'mûrine eda eylemek üzere hukûk-ı tasarrufiyyesinin mezkûr Sis Manastırına merbûtiyetine dâir Defter-i Hâkanîde bulunan kaydı mahallinin ba-hatt-ı tevkî'i tashîhi için icâb eden Emr-i âli-şân tasdîri makâm-ı Sadâret-i uzmâ Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden yazılan müzekkere bâlâsına işâret edilmiş olmağla mezkûr Tilan Çiftliği arazisinden zikr olunan Manastıra aid olan ve beşbin dönümü bataklık ve beşbin dönümü kâbil-i ziraat bulunan mârrü'l-beyân onbin dönüm mahalde İrâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Mülûkâne hükm-i celîline tevfiikan kat'iyyen Ermeni iskân idilmeyüb orası kâmilen ve münhasıran ziraate tahsîs kılınmak ve a'sâr-ı şer'iyye ve vergisi sene-be-sene me'mûrine edâ olunmak üzere mahall-i mezkûr hukûk-ı tasarrufiyyesinin Sis Manastırına aid olduğunun Defter-i Hâkanîde olan kaydı mahalline kalemle işâret eylesin deyu bu hakîre hitâben şeref-sâdır olan fermân-ı âli mücebinece kaydı tashîh olundu. Fi 25 Saferi'l-hayr Sene 1326 (29 Mart 1908 M.)

Mahmûd Cemîl El-Tevkî'i

EK: IV

Der beyân-ı

KANUNAME-İ ENHARHA-YI ÇELTÜK DER NAHIYE-İ
KINIK mea tevâbi-i O

Bir nehrün çeltük ekilecek yerlerini evvel suya basdırırlar. Ba'dehu ol yerleri yüz bölük iderler. Her bir bölüğe bir "ok" dirlir. On oku çeltüğe saka olan kimesneler ve on oku reis olan kimseler tohumunu kendü yanlarından virüb ziraat iderler. Bâki kalan seksen ok yeri beş bölük iderler ki her bir bölüğü on altı ok olur, bu on altı okun nısfı-ki sekiz ok olur- dört ok yerini yer sâhibi hakk-ı arz deyu, dört ok yerini su sâhibi hakk-ı mâ deyu ziraat iderler imiş. Bundan gayrı bâki kalan yetmiş iki ok yeri rençberler kendü tohumları ile eküb mutasarrıf olurlar imiş ve çeltük ekildikten sonra saka olanlar rençber tâifesi ile çeltük yetüşüb baş oluncaya değin görüb gözleyüb hıfz iderler imiş ve saka ve kethüdâ ve rençberler çeltük ekilüb tamam oldukdan sonra argın ayağına birer mikdar "çeltük-i şükriyye" eküb mutasarrıf olurlar imiş.

Çeltük yetüşüb tamam olub biçümlü olduğunda efrâdâ nidâ-yı 'âm olunub ba'zı kimesneler gelüb çeltük yerinde ayağın düzerken her kişi hisselü hissesin satub, satın alan kimesneler biçdirüb mutasarrıf olurlar imiş. Çeltik hâsıl olub tevzi' olundukda reis ve saka olanlardan nesne alınmayub heman rençberler hisselerinden "serbest tarîki" ile ihrâc olunub alınur imiş Rençberler(in) hisseleri ölçülüb serbest tarîki ile ihrâc olundukdan sonra nısfını yer sâhibi "hakk-ı arz" deyu alub ve nısf-ı âherin su sâhibi olan "hakk-ı mâ" deyu almak kadîmden kanunları olduğü ecilden hâliyên dahi vech-i meşrûh üzre defter-i cedîd-i Hâkâni'ye sebt olundu¹.

1 Başbakanlık Arşivi, TD. 110 (1521—1522), s. 5.

Bibliyografya

I. ARŞİV BELGELERİ

A. BAŞBAKANLIK ARŞİVİ.

- TD. 69 (1519) Adana Mufassal Tahrir Defteri. (Sis, Tarsus, Üzeyr dahil).
 TD. 110 (1521) Adana Mufassal Tahrir Defteri.
 TD. 450 (1523) Adana Mufassal Tahrir Defteri.
 TD. 254 (1547) Adana Mufassal Tahrir Defteri.
 26 Numaralı Mühimme Defteri.

B. ANKARA TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ARŞİVİ

- TD. 114 (1572) Adana Mufassal Tahrir Defteri.
 ED. 538 (1540?) Adana Evkâf Defteri.
 TD. 150 (1572) Sis Mufassal Tahrir Defteri.
 İD. 281 (1573) Sis İemal Defteri.
 TD. 193 (1573) Üzeyir (Dört Yol-Özerli) Mufassal Tahrir Defteri.
 TD. 168 (1560-1561) Kars-ı Zulkadriyye (Kadirli) Mufassal Tahrir Defteri.

II. BASILI ESERLER

- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Y. Halaçoğlu, İstanbul 1980.
 Altundağ, Şinasi (çev.), "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleten*, VIII/32 (1944), s. 599-652. (Makale: B.C. Nedkoff).
 ———, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *DTCFD*, V/2 (1947), s. 187-197.
 Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri", I, *İktisat Fakültesi Mecmuası* (İFM), c. II, İstanbul 1940-41, s. 20-59.
 ———, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I*, KANUNLAR, İstanbul 1943

- , “Çiftlik”, *İA*, C. III.
- , “Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 151-208.
- Becker, C.H., “Cizye”, *İA*, C. III.
- Büchner, V.F., “Sis”, *İA*, c. X.
- Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, 4 Cilt, Paris-1892-1894.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâ'dan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, V/5 (1947), s. 483-511.
- Darkot, Besim, “Adana”, *İA*, c. I.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Tapu-tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılın ilk yarısında Sis (Kozan) Sancağı”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 819-893.
- İnalçık, Halil, *Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1954.
- , “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, XVIII/92 (1959), s. 575-610.
- Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâril-bihâr*, İstanbul 1329.
- Kurt, Yılmaz, *Adana Mufasssal Tahrir Defteri (980 H.-1572 M.)*, Ankara 1985, Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- , “Ramazanoğulları'nın Vakıfları”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1986, basılmamış tebliğ.
- La Province D'Adana*, Apercu Historique Ethnographique et Statistique, Constantinople 1920.
- Mc Gowan, Bruce W., *Sirem Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri*, Ankara 1983.
- Özdeğer, Hüseyin, “XVI. yüzyıl tahrir defterlerine göre Anteb'in sosyal ve ekonomik durumu”, *Türk Dünyası Araştırmalar*, 16 (1982), s. 5-116.
- Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Bs., İstanbul 1971.
- Sümer, Faruk, “Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar”, *DTCF-Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1963), s. 1-113.
- , “Ramazan-Oğulları”, *İA*, c. IX.

———, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 3. Bs., İstanbul 1980.

Tekindağ, Şehabettin, “II. Bayezid Devrinde Çukur-ova’da Nüfuz Mücadelesi. İlk- Osmanlı-Memluk Savaşları (1485-1491)”, *Belleten*, XXXI/ 123, (1967), s. 345—375.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, c. IV/ 1, 2. Bs., Ankara 1978.

———, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 2. Bs., Ankara 1984.

Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.

Yıldız, Hakan, “Osmanlılarda Avcılık Düzeni”, *Av Dergisi*, 1 (1986), s. 8-14.

———, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Yeni-il Sancağı Vakıf Reayasının Sosyo-ekonomik ve Demografik Durumu, III. Murad Devri Eski (Yeni) il Tahrir Defteri 1583 (991 H.)* Ankara 1987, DTCF Basılmamış Lisans Tezi.

Yinanç, Rafet, Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri 1560*, Ankara 1983.

Yurt Ansiklopedisi, “Adana”, c. I, İstanbul 1981, s. 1-112.